

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

Θεσμοί και Αποανάπτυξη: Μια ενδογενής διαδικασία

Βαλλιανάτου Ασημίνα

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική.

Αιγάλεω, 2024

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

Θεσμοί και Ανάπτυξη: Μια ενδογενής Διαδικασία

Βαλλιανάτου Ασημίνα, Α.Μ. 21047

Επιβλέπων: Καθηγητής Θεόδωρος Σταματόπουλος,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική.

Αιγάλεω, Έτος 2024

University of West Attica
School of Administration, Economic and Social Sciences
Department of Accounting & Finance
M.Sc. in Public Economics and Policy

Institutions and Degrowth: An Endogenous Process

Vallianatou Asimina, [R.N. 21047]

Supervisor : Professor Stamatopoulos Theodoros, University of West Attica, Department
of Accounting and Finance

Master Thesis submitted to the Department of Accounting & Finance of the University of West Attica
in partial fulfilment of the requirements for the degree of M.Sc. in Public Economics and Policy

Aigaleo, Greece, Year 2024

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής

Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

Τίτλος εργασίας

Θεσμοί και Αποανάπτυξη : Μια ενδογενής διαδικασία

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

Εγκρίθηκε από την εξεταστική επιτροπή την Δευτέρα 16 Δεκεμβρίου 2024.

Α/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1	Θεόδωρος Σταματόπουλος	Καθηγητής Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	
2	Νικόλαος Συκιανάκης	Καθηγητής Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	
3	Μιλτιάδης Χαλικιάς	Καθηγητής Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Θεόδωρο Σταματόπουλο, για την ανεκτίμητη καθοδήγηση και υποστήριξή του κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας. Η συνεργασία μαζί του, η επιστημονική του κατάρτιση και η διάθεση να προσφέρει εποικοδομητική κριτική αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής.

Στην οικογένειά μου για την αδιάκοπη στήριξη και την αγάπη τους, που αποτέλεσαν στήριγμα σε κάθε μου βήμα. Η παρουσία τους και η ενθάρρυνσή τους ήταν ανεκτίμητες, προσφέροντάς μου δύναμη καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Θ/η κάτωθι υπογεγραμμένης/ Ασημίνα Βαλλιανάτου του Ευαγγέλλου, με αριθμό μητρώου 21047 φοιτητής/τρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημόσια Οικονομική και Λογιστική του Τμήματος Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.

Θ/Η Δηλών/ούσα
Ασημίνα Βαλλιανάτου

*** Ψηφιακή υπογραφή του επιβλέποντος αν έχει ζητηθεί απαγόρευση πρόσβασης στην εργασία για κάποιο χρονικό διάστημα.**

Θεσμοί και Αποανάπτυξη : Μια ενδογενής διαδικασία.

Περίληψη

Ο Σκοπός αυτής της διπλωματικής εργασίας είναι να αναλύσει την θεσμική οικονομική σε σχέση με την πολιτισμική διάσταση, αναδεικνύοντας την ενδογενή σχέση τους. Δεν εστιάζει μόνο στους θεσμούς ή μόνο στον πολιτισμό, ενσωματώνει τις δύο έννοιες σε έναν διαλεκτικό μηχανισμό επιρροής και αλληλεπίδρασης.

Η Μεθοδολογία που εφαρμόζεται είναι η ποιοτική ανάλυση με ανασκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας για την αποτύπωση της θεωρητικής βάσης και της ιστορικής εξέλιξης των θεσμών. Βασικό στοιχείο της μεθοδολογίας αποτελεί η συζήτηση με την οποία αναζητούμε τη σύνδεση μεταξύ πολιτισμού, θεσμών και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Χρησιμοποιείται πολυδιάστατη προσέγγιση για να συνδεθούν ιστορικά γεγονότα, πολιτικές δράσεις, και οικονομικές συνέπειες, ενισχύοντας τη συζήτηση γύρω από την αποανάπτυξη και τη βιωσιμότητα.

Οι εννοιολογικές διπλωματικές εργασίες όπως η δική μας έχουν γενικά κύριο περιορισμό την ποσοτική διερεύνηση.

Στοιχείο πρωτοτυπίας της διπλωματικής είναι η διεπιστημονική προσέγγιση η οποία μας επιτρέπει να «δούμε» την μεγάλη εικόνα, που αναγκαστικά απουσιάζει από τις περιπτώσιολογικές έρευνες. Η προσέγγιση της αποανάπτυξης γίνεται με τρόπο που τη συνδέει άμεσα με την κοινωνική ευημερία και τη βιωσιμότητα.

Συμπεραίνουμε ότι σε ένα περιβάλλον όπου η μια κρίση διαδέχεται την άλλη (περιβαλλοντική, υγειονομική, διατροφική, οικονομική, ανθρωπιστική), οι *θεσμοί* είναι το μέσον ώστε η πολιτική από εξουσία να μετατραπεί σε δημοκρατία που είναι το μόνο πολίτευμα που ιστορικά αποδεδειγμένα μεγιστοποίησε την ευδαιμονία των ανθρώπων.

Λέξεις – Κλειδιά : Θεσμική Οικονομική, Κοινωνική Ευημερία, Από-ανάπτυξη, Θεσμοί, Οργανισμοί, Πολιτισμός, Ηθική, Οικονομική Πολιτική

Institutions and Degrowth: An Endogenous Process

Abstract

The purpose of this thesis is to analyze institutional economics in relation to the cultural dimension, highlighting their inherent connection. It does not focus solely on institutions or culture but integrates the two concepts into a dialectical mechanism of influence and interaction

The methodology applied is qualitative analysis, involving a review of international and Greek literature to outline the theoretical foundations and historical evolution of institutions. A key aspect of the methodology is the discussion aiming to connect culture, institutions, and economic and sustainable development. A multidimensional approach is used to link historical events, political actions, and economic impacts, enriching the discussion on degrowth and sustainability.

Conceptual theses like ours generally face limitations in quantitative exploration.

An innovative element of this thesis is its interdisciplinary approach, which allows us to "see" the big picture that is necessarily absent in case studies. The approach to degrowth is conducted in a way that directly ties it to social welfare and sustainability.

We conclude that in an environment where one crisis follows another (environmental, health, food, economic, humanitarian), institutions serve as the means for transforming politics from power into democracy, which is the only system of governance historically proven to maximize human well-being.

Keywords: Institutional Economics, Social Welfare, Degrowth, Institutions, Organizations, Culture, Ethics, Economic Policy

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	viii
Περίληψη	xi
Abstract	xiii
Περιεχόμενα.....	xv
Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1 ^ο Θεωρητική Θεμελίωση	3
1.1 Βασικές έννοιες και βιβλιογραφική ανασκόπηση	3
1.1.1 Οι Θεσμοί	3
1.1.2 Η Θεσμική Οικονομική Σκέψη.....	6
1.1.3 Η Νέα Θεσμική Οικονομική Σκέψη	7
1.2 Η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών σε σχέση με την κλασσική οικονομική σκέψη και την θεσμική οικονομική σκέψη.	8
Κεφάλαιο 2 ^ο	13
2.1 Η αλληλεπίδραση της πολιτιστικής εξέλιξης και της θεσμικής ανάπτυξης.....	13
1.2.1 Η Μελέτη του Nuhoum Touré.....	14
1.2.2 Η Μελέτη των Joslin και ο Nordvik	15
1.2.3 Η Μελέτη του Testa	15
1.2.4 Η Μελέτη των Palma και Reis	16
1.2.5 Η Μελέτη των Gorodnichenko και Roland.....	17
2.2 Μπορεί η κατανόηση του ρόλου των θεσμών και συνάμα του πολιτισμού να επηρεάσουν τις γεωπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες;	18
2.3 Αποδυνάμωση θεσμών και οι απειλές για τη Δημοκρατική Σταθερότητα	19
Κεφάλαιο 3 ^ο	20
3.1 Θεσμοί, Ευημερία και Οικονομική Ανάπτυξη υπο το πρίσμα των Daron Acemoglu, James Robinson και Simon Johnson.	20
3.2 Συγκριτική Ανάλυση : Ουκρανία και Πολωνία.....	22
3.3 Κίνα - Αμερική: Κατασταλτικοί Θεσμοί και Οικονομική Άνοδος	25
3.4 Η Δημοκρατία : Η θεώρηση του Acemoglu και του Robinson.....	27
3.5 "Η Δημιουργική Καταστροφή της AI και οι Θεσμοί: Προκλήσεις και Ευκαιρίες στην Εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης"	28
Κεφάλαιο 4 ^ο	30

4.1 Αποανάπτυξη και Κοινωνική Ευημερία	30
4.1.1 Ο Μαλθουσιανισμός	31
4.2 Βιωσιμότητα.....	35
4.3 Η αποανάπτυξη ως εργαλείο ανασυγκρότησης τοπικών κοινωνιών.	37
Κεφάλαιο 5 ^ο	39
5.1 Συνθήκη της Ρώμης του 1957 και Κοινοί Θεμελιώδεις Στόχοι.....	39
5.2 Ο επαναπροσδιορισμός Ευρωζώνης μετά την Κρίση του 2008.	41
5.3 Ο ρόλος των επισήμων θεσμών στην οικονομική συμπεριφορά και ο ρόλος του πολιτισμικού φίλτρου στις οικονομικές συναλλαγές.	43
5.4 Νέα νομισματικά και δημοσιονομικά μέσα μετά την κρίση του 2008.....	45
5.5 Κλιματική αλλαγή και περιβαλλοντικοί περιορισμοί: Οι προκλήσεις για την οικονομία και την κοινωνία. Ο ρόλος των κεντρικών τραπεζών στη Διαχείριση Περιβαλλοντικών Ζητημάτων.	47
5.6 Η σημασία της Νομισματικής Πολιτικής στη σύγχρονη οικονομία και στις σύγχρονες εξελίξεις.....	48
Συμπεράσματα.....	51
Αναφορές	xix

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη σχέση θεσμών και πολιτισμού ως βασικών παραγόντων κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας, με έμφαση στην ανάγκη ενδυνάμωσή τους σε περιόδους κρίσεων. Διερευνά την αποανάπτυξη και τη βιωσιμότητα, συνδέοντας τις πολιτικές επιλογές με την ηθική τους διάσταση. Η ευημερία μιας κοινωνίας συνδέεται άρρηκτα με την ποιότητα και την λειτουργία των θεσμών της, οι οποίοι διαμορφώνουν τις κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές και οικονομικές διεργασίες της. Αναλύεται η πολυδιάστατη αλληλεπίδραση μεταξύ των θεσμών και του πολιτισμού, καθώς και οι συνέπειες αυτής της σχέσης για την κοινωνική ευημερία.

Η εργασία διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια , τα οποία περιλαμβάνουν μια σειρά από θεματικές υποενότητες :

- Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η θεωρητική θεμελίωση βασικών εννοιών όπως οι θεσμοί, οι πολιτισμικές αξίες και η οικονομική σκέψη. Αναλύεται η συνεισφορά της κλασικής και της θεσμικής οικονομικής θεωρίας στη διαμόρφωση του επιστημονικού πλαισίου, με ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο που οι θεσμοί περιορίζουν ή ενισχύουν τις οικονομικές αλληλεπιδράσεις.
- Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτισμού και θεσμών, αναδεικνύοντας τη σημασία του πολιτισμικού παράγοντα στην εξελικτική πορεία των θεσμικών σχημάτων. Μέσα από ιστορικά παραδείγματα και εμπειρικές μελέτες, εξετάζεται πώς οι πολιτισμικές αξίες και οι θεσμοί διαμορφώνουν τις γεωπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.
- Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφονται στοιχεία της έρευνας των βραβευμένων με Νόμπελ Οικονομίας Daron Acemoglu, James Robinson και Simon Johnson, για το 2024, η οποία επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ θεσμών, δημοκρατίας και οικονομικής ευημερίας, με

έμφαση στη διάκριση μεταξύ συμπεριληπτικών και εξορυκτικών θεσμών και τον ρόλο τους στη διαμόρφωση βιώσιμων κοινωνιών.

- Το τέταρτο κεφάλαιο, εισάγει την έννοια της αποανάπτυξης ως εναλλακτική προσέγγιση στην παραδοσιακή οικονομική ανάπτυξη, συνδυάζοντας την κοινωνική ευημερία με την οικολογία και βιωσιμότητα.
- Τέλος, στο πέμπτο αναλύεται ο θεσμός της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας εξετάζοντας τις αντιδράσεις της σε ορισμένες κρίσεις. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη χρήση νομισματικών και δημοσιονομικών εργαλείων από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών, οικονομικών και ανθρωπιστικών προκλήσεων, ενώ εξετάζεται η σημασία της θεσμικής σταθερότητας σε συνθήκες συνεχούς μεταβολής των οικονομικοκοινωνικών συνθηκών.

Κεφάλαιο 1^ο Θεωρητική Θεμελίωση

1.1 Βασικές έννοιες και βιβλιογραφική ανασκόπηση

Σύμφωνα με τον Douglas North, οι θεσμοί (τυπικοί και άτυποι) αποτελούν τους κανόνες του παιχνιδιού. Οι θεσμοί είναι οι περιορισμοί εκείνοι που ο άνθρωπος έχει επινοήσει, και διαμορφώνουν τις διάφορες ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις. (North, Institutions, 1991) Σύμφωνα με τον Hamilton, Η οικονομική θεωρία πρέπει να βασίζεται σε μια αποδεκτή θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς... (Hamilton, 1919)

1.1.1 Οι Θεσμοί

Οι Θεσμοί είναι συστήματα κανόνων που καθιερώνει η κοινωνία με την παράδοση ή με κοινή συμφωνία, σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Η λέξη προέρχεται από το αρχαίο ρήμα τίθημι (= θέτω). Διακρίνονται σε κοινωνικούς θεσμούς, οικογενειακούς θεσμούς, πολιτικούς θεσμούς και πολιτιστικούς θεσμούς. Ο θεσμός είναι κοινό συνειδησιακό στοιχείο, κάτι δηλαδή που έχει γίνει αποδεκτό και έχει παγιωθεί από το κοινωνικό σύνολο μέσω της παράδοσης και της συνήθειας. Η θέσπιση των θεσμών κατά το πέρασμα των ετών γίνεται είτε άμεσα, είτε βαθμιαία. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι οι θεσμοί ή αντικαθίστανται ή μετασχηματίζονται ή εκσυγχρονίζονται σε αντιπαράθεση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου, της πολιτιστικής εξέλιξης καθώς και του πνεύματος της εποχής.

Ορίζουμε τους θεσμούς ως «κανόνες και κανόνες ικανούς να περιορίζουν και να διαμορφώνουν επίσης τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις ως ανοιχτές δυνατότητες» (Hodgson G. M., 2006) (North, Institutions, 1991). Οι επίσημοι θεσμοί αναφέρονται γενικά στους γραπτούς και στους επίσημους κανονισμούς, συμπεριλαμβανομένου και του συνταγματικού δικαίου, των επίσημων κανονισμών και των προτύπων που επιβάλλονται από επίσημους οργανισμούς όπως δικαστήρια, κυβερνήσεις, κράτη (Hodgson G. M., 2006) Από την άλλη πλευρά του νομίσματος οι άτυποι θεσμοί αποτελούνται από κοινωνικά κοινόχρηστους «ισχύοντες κανόνες», όχι αναγκαστικά κωδικοποιημένους, αλλά εξακολουθούν να είναι αποτελεσματικοί επειδή βασίζονται σε ορισμένους κρίσιμους μηχανισμούς επιβολής αμοιβαίων υποχρεώσεων και

προσδοκιών, εσωτερικευμένων κανόνων και απειλών και χρήσης βίας (Ostrom, 2005). Αυτό μπορεί να αντιστοιχεί σε κοινωνικούς κανόνες, στάσεις και ήθη που δεν επιβάλλονται άμεσα από το κράτος, αλλά επιβάλλονται εσωτερικά είτε από τον ίδιο τους το εαυτό είτε από την κοινότητα τους και επηρεάζουν τη θέση και τη συμπεριφορά του κάθε ατόμου σε σχέση με τους άλλους. (Casson, Guista, & Kambhampati, 2010)

Όσον αφορά την διάκριση μεταξύ πολιτισμού και επίσημων θεσμών είναι αρκετά χαρακτηριστική, ενώ όσον αφορά την διάκριση μεταξύ πολιτισμού και άτυπων θεσμών υπάρχει μια διαρκής συζήτηση. Οι πολιτισμικές πεποιθήσεις και αξίες επηρεάζουν τις επιλογές του ατόμου και την κανονικότητα των συμπεριφορών δεδομένου ότι αντιπροσωπεύουν έναν ενδεικτικό οδικό χάρτη ικανό να διακρίνει την σωστή συμπεριφορά από την ακατάλληλη συμπεριφορά (Acemoglu & Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, 2012) (Grief & Laitin, 2004)

Ένα αυξανόμενο σύνολο εμπειρικών και θεωρητικών ερευνών δείχνει ότι οι θεσμοί και οι πολιτιστικοί παράγοντες έχουν σημασία σε διαφορετικές οικονομικές και θεσμικές επιδόσεις. (Alesina & Giuliano, 2018); (Davis & Williamson, 2016); (Mickiewicz & Douarin, 2017). Στα ετερόδοξα οικονομικά υποστηρίζεται ρητά ότι η κοινωνική τάξη βασίζεται σε επίσημους θεσμούς, νομικούς κανόνες, καθώς και άτυπους εθιμικούς κανόνες ευρέως αναγνωρισμένοι και αποδεκτοί σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Οι εθιμικοί κανόνες καθρεπτίζουν έναν κοινό νοητικό χάρτη των ανθρώπων που αποτελείται από ιδεολογίες, κοινωνικές αξίες, θρησκείες και ούτω καθεξής. (Hodgson G. M., 2006)

Οι τυπικοί «καλοί» θεσμοί υπερασπίζονται τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πολιτών, ισχυροποιούν την ενσωμάτωση στην παγκόσμια οικονομία, εξασφαλίζουν τις συναλλαγές, προστατεύουν την μακροοικονομική σταθερότητα και ταυτόχρονα γίνεται έλεγχος ως προς την ανάληψη κινδύνου από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, παρέχουν κοινωνική ασφάλιση και δίκτυα ασφαλείας, και ενδυναμώνουν την συμμετοχή των πολιτών και την λογοδοσία των πολιτικών και δημόσιων λειτουργιών. (Rodrik, 2008)

Οι (Mehlum, Moene, & Torvik, 2006) εξετάζουν **πόσο σημαντικές επίσης είναι «οι πρώτες ύλες»** για την διαμόρφωση των θεσμών, με εκτεταμένη αναφορά στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Μόνο οι άνθρωποι με ποιότητα μπορούν να δημιουργήσουν ποιοτικούς θεσμούς. Το ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο αποκτάται μέσω της τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης, είναι η πιο κρίσιμη παράμετρος. Κοινωνίες που προάγουν την ατομική ελευθερία τείνουν να επιτυγχάνουν καλύτερες οικονομικές επιδόσεις. Η ποιότητα των μελών μιας κοινωνίας μετράται από το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου που διαθέτει, το οποίο επηρεάζει τη διαμόρφωση των θεσμών και μπορεί να ενισχύσει ή να περιορίσει την οικονομική και κοινωνική πρόοδο. (Papanikos, 2016)

Η ποιότητα των ατόμων αποτελεί την πιο καθοριστική παράμετρο για την αποτελεσματικότητα των θεσμών. (Glaeser, La Porta, Lopez-de-Silanes, & Shleifer, 2004) Το ανθρώπινο κεφάλαιο, από μόνο του, παίζει σημαντικό ρόλο στη βελτίωση των θεσμικών δομών. Η ποιότητα των θεσμών και το ανθρώπινο κεφάλαιο αλληλοεπιδρούν και υπάρχει σαφής αιτιώδης σύνδεση μεταξύ τους. Αν η εκπαίδευση βελτιωθεί, θα ενισχυθεί το ανθρώπινο δυναμικό στο μέλλον, το οποίο με τη σειρά του θα προσφέρει πολλαπλασιαστικά οφέλη στους θεσμούς. (Mamoon & Murshed, 2007) Παράλληλα, η εκπαίδευση είναι και αυτή ένας θεσμός, άρα η ποιότητά της εξαρτάται από το ευρύτερο κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο. Επίσης, το άτομο θεωρείται κρίσιμη μεταβλητή για την ποιότητα της κοινωνικής κουλτούρας.

Αν αντικαταστήσουμε την έννοια των περιορισμών με αυτή του πλαισίου ή του συστήματος, το οποίο έχει ευρύτερη έννοια από τους περιορισμούς, και προσθέσουμε τις τεχνολογικές αλληλεπιδράσεις, τότε αποκτούμε έναν πιο πλήρη ορισμό για τους θεσμούς. Συνεπώς, οι θεσμοί αποτελούν καθοριστικούς και άτυπους κανόνες που ρυθμίζουν το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και τεχνολογικό πλαίσιο των ανθρώπινων σχέσεων.

Η Κλασική Αγγλική Σχολή από τον 19ο αιώνα ενδιαφέρθηκε για τα θεσμικά οικονομικά, καθόρισε την ταξική δομή, το πεδίο εφαρμογής καθώς και την κυβερνητική νομοθεσία, ήταν εκείνη που αμφισβήτησε την κλασική παράδοση της οικονομίας που η ίδια είχε επινοήσει.

Θεωρούμε λοιπόν ότι στη μελέτη των οικονομικών έχουν σημασία οι θεσμοί και αποτελούν ουσιαστικό αντικείμενο προβληματισμού και μελέτης της οικονομίας, της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας και της ιστορίας. Πριν 20-30 χρόνια κάποιος οικονομολόγος ο οποίος δήλωνε θεσμικός, θα έπρεπε να αντιμετωπίσει τον σαρκασμό, την ειρωνεία και την επικριτικότητα. Διαπιστώνεται μια επαναχάραξη των συνόρων μεταξύ ρευμάτων σκέψης, μεταξύ ορθόδοξων και ετερόδοξων και γενικά την ζωντάνια των διαφόρων ρευμάτων που εργάζονται στον ίδιο τομέα της «οικονομίας με τους θεσμούς», δεδομένης της τρέχουσας δυσφορίας της οικονομικής σκέψης που χαρακτηρίζει την εποχή που ζούμε (Chavance, 2008)

«Η οικονομική θεωρία αποσπάστηκε από τα πλαίσια της ηθικής ή της πρακτικής φιλοσοφίας και διεκδίκησε τον θετικό χαρακτήρα της επιστήμης, από την στιγμή που φιλοδόχησε να συγκροτήσει μια κανονιστική ερμηνεία της αξίας και, κατά προέκταση, την διαδικασία σχηματισμού των τιμών». (Γιανναράς, 2006) Η παγκόσμια οικονομία γνώρισε αλληπάλλληλες κρίσεις, με πολλές χώρες να βιώνουν ταυτόχρονα κοινωνικές κρίσεις και οικονομικές ανισότητες, ενώ οι πολίτες καθημερινά δείχνουν όλο και λιγότερη εμπιστοσύνη στους δημόσιους θεσμούς.

1.1.2 Η Θεσμική Οικονομική Σκέψη.

Η θεσμική οικονομική σκέψη προσπαθεί να εξηγήσει την ύπαρξη πολιτικών, νομικών ή κοινωνικών θεσμών με αναφορά το μοντέλο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ιστορικά ο όρος ακούστηκε για πρώτη φορά το 1918 από τον Walton Hamilton σε μια προσφώνηση του προς την Αμερικάνικη Οικονομική Ένωση. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι εκείνη την εποχή η αμερικανική θεσμική οικονομία επηρεάστηκε πολύ από τα γερμανικά ιστορικά στοιχεία και ενδιαφέρθηκε για το ρόλο των θεσμών στην οικονομία, αλλά και την ιδιαίτερη σημασία των ιστορικών εξελίξεων στην οικονομική ανάπτυξη. Πράγματι μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ο θεσμισμός (παλιός θεσμισμός) κυριάρχησε στα οικονομικά τμήματα του αμερικάνικου ακαδημαϊκού χώρου. Χαρακτηριστικά οι επτά από τους είκοσι Προέδρους της Αμερικανικής Οικονομικής Ένωσης χαρακτηρίστηκαν θεσμικοί, ήτοι Wesley Mitchell, Thomas S. Adams, John Maurice Clark, Frederick C. Mills, Sumner H. Slichter, Edwin G. Nourse και Albert B. Wolfe. Οι πιο πρόσφατοι οικονομολόγοι

Robert Boyer, Michel Aglietta, και άλλα μέλη της γαλλικής κανονιστικής σχολής, βάσει του έργου τους έχουν θεσμική επιρροή.

Διαπιστώθηκε αδυναμία σύγκλισης και συμφωνίας μεταξύ πολλών θεσμικών οικονομολόγων και το σύστημα της θεσμικής οικονομίας απέτυχε λόγω των βαθιών κοινωνικών αλλαγών που συνέβησαν κατά την περίοδο 1910-1940 ωστόσο ο παλιός θεσμισμός βοήθησε ώστε να δημιουργηθεί ένας σκληρός πυρήνας γύρω από την θεσμική οικονομική σκέψη.

1.1.3 Η Νέα Θεσμική Οικονομική Σκέψη

Η Νέα Θεσμική Οικονομία προσπαθεί να εξηγήσει την εμφάνιση των θεσμών, παραδείγματος χάρη μιας εταιρίας ή ενός οργανισμού με βάση την ορθολογική συμπεριφορά του ατόμου, εντοπίζοντας τις ανεπιθύμητες συνέπειες σε όρους ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων. Ο Carl Menger, Αυστριακός Οικονομολόγος, θεωρήθηκε ένας από τους πρόδρομους της «νέας» θεσμικής σχολής. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα συμπεριέλαβε στην φύση και στην προέλευση των κοινωνικών θεσμών «το χρήμα». Η γερμανική ιστορική σχολή θεωρούσε ότι οι θεσμοί θα πρέπει να εξετάζονται μόνο από τα ιστορικά δεδομένα. Η Νέα Θεσμική Οικονομία βασίζεται σε ορισμένες πολύ παλιές υποθέσεις σχετικά με τον ανθρώπινο παράγοντα και τον ατομικισμό του Διαφωτισμού. Η βασική ιδέα που κυριάρχησε από τον Διαφωτισμό και έπειτα είναι ότι, κατά μια έννοια μπορεί το άτομο να θεωρηθεί ως δεδομένο και στοιχειώδες δομικό στοιχείο για την οικονομική θεωρία.

Το ερώτημα δεν τίθεται στο αν υπάρχουν ή όχι θεωρητικοί οικονομολόγοι που να παραδέχονται ότι τα θέλω και οι προτιμήσεις των ατόμων διαμορφώνονται και αλληλεπιδρούν βάσει των εκάστοτε συνθηκών. Αυτό είναι μια αλήθεια ευρέως κοινωνούμενη και διαπιστωμένη. Η κρισιμότητα της κατάστασης έγκειται στο γεγονός ότι ο ατομικιστής οικονομολόγος για χάρη των σκοπών της οικονομικής έρευνας, θεωρεί τα άτομα και τις προτιμήσεις τους ως **δεδομένα**. Η ατομική εναλλαγή των προτιμήσεων αναλόγως των κοινωνικό-οικονομικών συνθηκών είναι δεδομένη αλλά η **απροθυμία να θεωρηθεί αυτό το ζήτημα σημαντικό στα ευρήματα της οικονομικής ανάλυσης είναι που δημιουργεί το πρόβλημα**. Η γενική χρήση αυτής της δεδομένης λειτουργίας στις προτιμήσεις με σκοπό την μοντελοποίηση της συμπεριφοράς των ατόμων έχει απορριφθεί από τους θεσμικούς.

Εφόσον τα άτομα αλληλεπιδρούν για να σχηματίζουν θεσμούς, οι ατομικές προτιμήσεις τους και οι σκοποί τους διαμορφώνονται βάσει συνθηκών.

Το νεοκλασικό μοντέλο είναι ένα πλήρες θεωρητικό μοντέλο και καθ' όλα «τέλειο», και εκεί ακριβώς είναι το πρόβλημα καθώς ο πραγματικός άνθρωπος είναι «ατελής» για τα δεδομένα της θεωρητικής τελειότητας. Ο Αμερικανός οικονομολόγος Edgar Fiedler συνήθιζε μάλιστα να λέει **«Για εμάς τους οικονομολόγους, ο πραγματικός κόσμος είναι μια ειδική περίπτωση»** Τα θέλω, οι επιθυμίες, ο σκοπός, οι τρόποι και τα μέσα, το εύρος και η απόκλιση της συμπεριφοράς του ατόμου είναι συνάρτηση μιας θεσμικής μεταβλητής, η οποία είναι πολύ περίπλοκη και εντελώς ασταθής (Veblen, 1919).¹

Σύμφωνα με τον Veblen, *ο άνθρωπος δεν μπορεί να γίνει κατανοητός μέσα από επιτηδευμένους «οικονομικούς νόμους», στους οποίους τόσο η έμφυτη αγριότητα του όσο και η δημιουργικότητα του ασφυκτιούν κάτω από ένα μανδύα εκλογίκευσης. Είναι καλύτερα να τον αντιμετωπίσει κανείς με το λιγότερο κολακευτικό αλλά με το περισσότερο θεμελιώδες λεξιλόγιο του ανθρωπολόγου ή ψυχολόγου: ένα πλάσμα γεμάτο από έντονες και παράλογες ορμές, μωρόπιστο, απαίδευτο, μυσταγωγικό. Αφήστε στην άκρη τα κολακευτικά μυθεύματα, ζήτησε από τους οικονομολόγους, και ανακαλύψτε για ποιο λόγο ο άνθρωπος φέρεται στην πραγματικότητα έτσι όπως φέρεται.*

1.2 Η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών σε σχέση με την κλασική οικονομική σκέψη και την θεσμική οικονομική σκέψη.

Η θεωρία των ενδιαφερομένων μερών αμφισβητεί την νεοκλασική αντίληψη των εταιρειών ως οργανισμών που επιδιώκουν το μέγιστο κέρδος, δημιουργώντας χώρο για εναλλακτικές οικονομικές απόψεις. Πιο συγκεκριμένα προσιδιάζει στην θεσμική οικονομική και εστιάζει στο πώς οι επιχειρηματικοί στόχοι στον πραγματικό

¹ Ο Θόρστιν Βέμπλεν (γεννημένος στις 30 Ιουλίου 1857, στην κομητεία Μανιτόουοκ, Ουισκόνσιν, ΗΠΑ – πέθανε στις 3 Αυγούστου 1929, κοντά στο Μένλο Παρκ, Καλιφόρνια) ήταν Αμερικανός οικονομολόγος και κοινωνικός επιστήμονας, γνωστός για την εφαρμογή μιας εξελικτικής και δυναμικής προσέγγισης στη μελέτη των οικονομικών θεσμών. Απέκτησε λογοτεχνική φήμη με το έργο του *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης* (1899), στο οποίο ανέλυσε τον τρόπο ζωής των πλουσίων και εισήγαγε διαχρονικούς όρους όπως η «επιδεικτική κατανάλωση» και ο «χρηματικός μιμητισμός». (Pierce, 2024)

κόσμο μπορούν να συντονίζουν ή και να εμποδίζουν την κοινωνική διαδικασία παροχής υπηρεσιών. Η προτεινόμενη οικονομική βάση της θεωρίας των ενδιαφερομένων μερών μπορεί να φαίνεται αντισυμβατική σε πολλούς οικονομολόγους, αλλά μοιράζεται τον πραγματιστικό προσανατολισμό της κλασικής θεσμικής οικονομίας. Επιπλέον, δεσμεύεται στην ολοκλήρωση των θεσμών, προβάλλοντας την ηθική διάσταση των επιχειρηματικών αποφάσεων και δηλώνοντας ότι η προμήθεια αποτελεί μια ευκαιρία για την υλοποίηση αυτής της δέσμευσης. Η θεωρία των ενδιαφερόμενων κατανοεί τη δημιουργία αξίας όχι με βάση τα σύντομα οικονομικά κέρδη, αλλά με βάση τη μακροπρόθεσμη ευημερία. Αυτή η ευημερία έχει σημαντικές μη οικονομικές και πράγματι ηθικές διαστάσεις (Bridoux & Stoelhorst, 2022).

Η κοινωνική πρόνοια ως *«μια διαδικασία πολιτιστικής ανάπτυξης όπως καθορίζεται από το οικονομικό ενδιαφέρον, ...μια συσσωρευτική ακολουθία οικονομικών θεσμών που εκφράζεται με όρους της ίδιας της διαδικασίας»* (Veblen, *Why is Economics not an Evolutionary Science?*, 1898). Μια σημαντική γραμμή ρήξης στην κατανόηση της οικονομίας ως διαδικασία είναι η επισφαλής σχέση των επικρατούντων οικονομικών θεσμών με το έργο της κοινωνικής πρόνοιας. Όπως το έθεσε, *«όχι ότι οι θεσμοί του σήμερα είναι εντελώς λάθος για τους σκοπούς της ζωής, αλλά είναι, πάντα και από τη φύση των πραγμάτων, λάθος σε κάποιο βαθμό. Είναι το αποτέλεσμα μιας λιγότερο ή περισσότερο ανεπαρκούς προσαρμογής των μεθόδων ζωής σε μια κατάσταση που επικρατούσε σε κάποιο σημείο της παρελθούσας ανάπτυξης»* (Veblen, *Why is Economics not an Evolutionary Science?*, 1898)

Οι θεσμοί που ο Veblen επέκρινε ιδιαίτερα έντονα ήταν οι επικρατούντες οικονομικοί θεσμοί της εποχής του, δηλαδή οι αγορές και οι εταιρείες. Τους θεωρούσε *«ξεπερασμένους και ανεπαρκείς για τον έλεγχο της κοινωνικής διαχείρισης της σύγχρονης μεγάλης κλίμακας της βιομηχανίας»*. Το κύριο αντικείμενο της κριτικής του Veblen ήταν *«ο “χρηματικός” χαρακτήρας του συνόλου αμερικανικών θεσμών δηλαδή, εκφράζοντας τις 'επιχειρηματικές' αξίες της χρηματικής επιτυχίας και του ατομικού κέρδους μέσω της δημιουργίας χρημάτων, αποκλείοντας ουσιαστικά όλες τις άλλες αξίες»* (Rutherford, 2001). Στο κλασικό του έργο του 1953, ο Bowen έθεσε ηθικές επιπτώσεις για τις επιχειρήσεις από την κριτική του Veblen, και φανταζόταν τους επιχειρηματίες να είναι τόσο εμποτισμένοι με το πνεύμα του κέρδους και με το

χρηματικό πρότυπο αξίας που δεν είναι σε θέση να δουν τις κοινωνικές επιπτώσεις των καθηκόντων τους πολύ λιγότερο να ακολουθήσουν πολιτικές που κατευθύνονται προς το κοινωνικό συμφέρον» (Bowen, 1953)

Από την άποψη της κλασικής θεσμικής οικονομικής, το κύριο αντικείμενο της θεωρίας των ενδιαφερόμενων μερών είναι η δυνατότητα υπέρβασης των χρηματικών συγκρούσεων και συμβιβασμών προς όφελος της πραγματοποίησης των κοινών ανθρώπινων συμφερόντων στη διαδικασία της κοινωνικής πρόνοιας. Η προοπτική του Veblen εμπλουτίζει τη θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών με την εκτίμηση των θεσμικά ενσωματωμένων χρηματικών συγκρούσεων και συμβιβασμών, ενώ η προοπτική του Commons προσκαλεί τους μελετητές να δουν τη διαδικασία της κοινωνικής πρόνοιας ως τον τελικό τόπο των κοινών συμφερόντων των ενδιαφερόμενων μερών. Και οι δύο προοπτικές παρέχουν ένα νέο φακό για την ερμηνεία εκτεταμένης εμπειρικής έρευνας εστιάζοντας στο πώς οι διαμορφωτές πολιτικής επιτυγχάνουν λογικές συμφωνίες και ενεργοποιούν την καλή θέληση των άλλων.

Η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών μπορεί, επομένως, να θεωρηθεί **ότι συμφωνεί** με την κλασική θεσμική οικονομική, πιστεύοντας ότι η πραγματοποίηση οποιουδήποτε τύπου κοινών συμφερόντων σε μια καπιταλιστική οικονομία δεν είναι καθόλου αυτόματη· αντίθετα, απαιτεί σκόπιμες προσπάθειες των ενδιαφερόμενων μερών που αποσκοπούν στην επίτευξη λογικών όρων συναλλακτικών σχέσεων. Η συσχέτιση της κλασικής θεσμικής οικονομικής με τη θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών είναι αρκετά δύσκολη καθώς η θεωρία είναι αποφασιστικά φιλο-επιχειρηματική και φιλο-καπιταλιστική (Freeman & Harrison, 2007), ενώ μεγάλο μέρος της κλασικής θεσμικής οικονομικής είναι αρκετά επικριτική απέναντι στους καπιταλιστικούς θεσμούς, στις αγορές και στις επιχειρήσεις.

Οι θεσμικοί στοχαστές έθεσαν ριζικές ανησυχίες σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο της καπιταλιστικής επιχειρηματικότητας και επέκριναν τη διάχυση της εταιρικής δύναμης στην αμερικανική κοινωνία. (Galbraith, 1967) (Dugger, 1988) (Valentinov, 2022).

Αυτή η κριτική στάση μπορεί να περιορίσει τη χρησιμότητα της κλασικής θεσμικής οικονομικής για τη θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η γραμμή του Veblen αυτής της σχολής σκέψης είναι πιο χρήσιμη για τη διάγνωση των προβλημάτων του καπιταλισμού παρά για τον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο η διαχείριση των ενδιαφερόμενων μερών μπορεί να προσπαθήσει να τα διορθώσει· αλλά η γραμμή του Commons εμφανίζει πολύ καλύτερες προοπτικές για τη διερεύνηση του πώς η διαχείριση των ενδιαφερόμενων μερών μπορεί να συμβάλει σε αυτό που ο Commons **αποκάλεσε την αυτο-αποκατάσταση και σταθεροποίηση του καπιταλισμού**. Ο περιορισμός που προκύπτει από τις ουσιαστικές (και ίσως ιδεολογικές) διαφορές μεταξύ της κλασικής θεσμικής οικονομικής και της θεωρίας των ενδιαφερόμενων μερών μεγεθύνεται από το γεγονός ότι καμία από αυτές τις σχολές σκέψης δεν είναι μονολιθική

Οι επιπτώσεις της κλασικής θεσμικής οικονομικής για τη θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών θα μπορούσαν να θεωρηθούν αμφίσημες λόγω της συνύπαρξης δύο διακριτών θεσμικών κανονιστικών παραδειγμάτων, αυτών της εργαλειακής και της λογικής αξίας.

Ταυτόχρονα, οι θεωρητικοί των ενδιαφερόμενων μερών πρέπει να γνωρίζουν ότι λόγω της ετερόδοξης φύσης της, η κλασική θεσμική οικονομική δεν απολαμβάνει τα πολιτικά και εξουσιαστικά προνόμια της κυρίαρχης νεοκλασικής οικονομικής. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι στο τοπίο της σύγχρονης οικονομικής σκέψης, η κλασική θεσμική οικονομική είναι μια **μειονοτική σχολή που αγνοείται ή αντιμετωπίζεται αρνητικά από την ισχυρή πλειοψηφία των νεοκλασικών οικονομολόγων**. (Hodgson G. M., 1998)

Εάν η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών συσχετιστεί με την κλασική θεσμική οικονομική, διατρέχει τον κίνδυνο να αντιμετωπίσει παρόμοια αντίθεση ή παραμέληση, ειδικά δεδομένου του γεγονότος ότι η οικονομική επιστήμη μπορεί να θεωρηθεί ως το «πολιτιστικό ηχείο» της κοινωνίας (Bromley, 2019, σ. 49). Αρκετοί μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι η κυριαρχία της νεοκλασικής οικονομικής στον δυτικό κόσμο μπορεί να βασίζεται «στη δυτική κουλτούρα του ... ανταγωνιστικού ατομικισμού» (Casson & Giusta, 2006) (Jo & Todorova, 2017), καθώς και στην τάση

της να νομιμοποιεί αυτό που ο Boyer **αποκάλεσε αγοροκεντρικό καπιταλισμό των αγγλοσαξονικών χωρών.**

Από την πραγματιστική φιλοσοφία, η κλασική θεσμική οικονομική, συμπεριλαμβανομένων τόσο της γραμμής του Veblen όσο και της γραμμής του Commons με τις αντίστοιχες κανονιστικές τους επιπτώσεις, φαίνεται καλά τοποθετημένη να ανταποκριθεί σε αυτό το ενδιαφέρον. Η γραμμή Veblen αυτής της σχολής οικονομικής σκέψης μπορεί να ενθαρρύνει περαιτέρω στις εξελικτικές βάσεις της θεωρίας των ενδιαφερόμενων μερών. Η διάσημη φιλοδοξία του Veblen ήταν να μετατρέψει την οικονομική επιστήμη σε μια εξελικτική επιστήμη βασισμένη στις Δαρβινικές ιδέες (Veblen, 1898), με μια βασική εξελικτική ιδέα να είναι η διαμόρφωση της ανθρώπινης φύσης από τους επικρατούντες θεσμούς και τις συνήθειες που αναπτύσσονται εντός του πλαισίου της συνεχιζόμενης διαδικασίας κοινωνικής πρόνοιας. Όπως ο Veblen τόνισε την αμοιβαία επιρροή της ανθρώπινης δράσης και των επικρατούντων θεσμών, περαιτέρω εργασία στη θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών μπορεί να εξερευνήσει τη συνεξέλιξη των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης και της ανθρώπινης εμπλοκής σε διάφορους τύπους συνεργασιών ενδιαφερόμενων μερών.

Η γραμμή του Commons μπορεί να ενημερώσει την περαιτέρω ανάπτυξη της θεωρίας των ενδιαφερόμενων μερών προσκαλώντας την να εκτιμήσει τη πολυδιάστατη φύση της έννοιας της συναλλαγής. Μέχρι στιγμής, οι θεωρητικοί των ενδιαφερόμενων μερών έχουν τονίσει ότι το κύριο αντικείμενό **τους είναι η σχέση παρά η συναλλαγή** (Barney & Harrison, 2018). Αντίθετα, ο Commons θεωρούσε τις συναλλαγές ως εγγενώς σχεσιακές· τις θεωρούσε ως τις μικρότερες μονάδες συλλογικής δράσης που περιλαμβάνουν «τρία συστατικά της σύγκρουσης, της εξάρτησης και της τάξης» (Commons, 2005).

Η κλασική θεσμική οικονομική εξερευνά πώς η διαδικασία κοινωνικής πρόνοιας συντονίζεται ή εμποδίζεται από τους επιχειρηματικούς θεσμούς. Ενώ η γραμμή του Veblen της κλασικής θεσμικής οικονομικής τονίζει τη χρηματική φύση αυτών των θεσμών που τους καθιστά συγκρουσιακούς και πιθανόν να διαταράξουν τη διαδικασία της πρόνοιας, η γραμμή του Commons εξερευνά πώς αυτοί οι θεσμοί μπορούν να συμβάλουν στην πραγματοποίηση των κοινών συμφερόντων των

ενδιαφερόμενων μερών εξασφαλίζοντας την ασφάλεια των προσδοκιών, την επίλυση συγκρούσεων και τη διατήρηση της τάξης. Οι δύο γραμμές της κλασικής θεσμικής οικονομικής συνδέονται, αντίστοιχα, με τα κανονιστικά παραδείγματα της εργαλειακής και της λογικής αξίας, καθένα από τα οποία ριζώνει στην πραγματιστική φιλοσοφία από την οποία η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών αντλεί την πρωταρχική της έμπνευση. Αυτά τα κανονιστικά παραδείγματα φωτίζουν τη μοναδική συμβολή της διαχείρισης των ενδιαφερόμενων μερών στην υπέρβαση των χρηματικών συγκρούσεων και συμβιβασμών προς χάριν της πραγματοποίησης των κοινών ανθρώπινων συμφερόντων στην οργάνωση της διαδικασίας κοινωνικής πρόνοιας. Η διαχείριση των ενδιαφερόμενων μερών δείχνει έτσι να προωθεί την τακτική και λογική οργάνωση της διαδικασίας κοινωνικής πρόνοιας ενώ μεγιστοποιεί την πρακτική ικανότητα επίλυσης προβλημάτων των κοινωνικών τεχνολογικών πόρων.

Με αυτήν την άποψη, η διαχείριση των ενδιαφερόμενων μερών αξιοποιεί την διοικητική δράση για την επίλυση συγκρούσεων, όπως οι συμβιβασμοί μεταξύ αντικρουόμενων συμφερόντων των ενδιαφερόμενων μερών, κάνοντας την αλληλεπίδραση των ενδιαφερόμενων μερών λογική και έτσι ικανή να κινητοποιήσει την ανθρώπινη καλή θέληση. Αυτή η άποψη της διαχείρισης των ενδιαφερόμενων μερών υπογραμμίζει τη σχέση της με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο των σύγχρονων καπιταλιστικών οικονομιών, ξεπερνώντας κατά πολύ την στατική και μηχανιστική νεοκλασική ιδέα της μεγιστοποίησης της κοινωνικής ευημερίας.

Κεφάλαιο 2^ο

2.1 Η αλληλεπίδραση της πολιτιστικής εξέλιξης και της θεσμικής ανάπτυξης.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να σκιαγραφήσει την επίδραση του πολιτισμού σε ιστορικά γεγονότα, από τα οποία ένα σημαντικό μέρος είναι η διαδικασία διαμόρφωσης εθνικών θεσμών. Η πολιτισμική αλλαγή και η βελτίωση της ποιότητας των θεσμών αποτελούν σημαντικά κανάλια μέσω των οποίων η ιστορία συνεχίζει να

υφίσταται και να αναπτύσσεται σήμερα. Το δουλεμπόριο, οι μεταναστευτικές ροές, οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις, οι πανδημίες και πολλές ακόμα ιστορικές αναταραχές είχαν, έχουν και θα έχουν μακροπρόθεσμες συνέπειες τόσο στην εξέλιξη του πολιτισμού, όσο και στην ανατροφοδότηση των θεσμών, αλλά και καθ' επέκταση στην οικονομική εξέλιξη. Οι ιδέες για τη δικαιοσύνη, την ελευθερία και τον ρόλο του κράτους στην κοινωνία, ως αναπόσπαστο μέρος των συμπεριφορικών στάσεων των εκπροσώπων μιας συγκεκριμένης κουλτούρας, καθόρισαν τη φύση και την ποιότητα των θεσμών που δημιουργήθηκαν σε διάφορες χώρες.

Οι διάφορες ανισότητες, οι διαφορές μεταξύ των ανεπτυγμένων και των «αναπτυσσόμενων» χωρών καθορίστηκαν κυρίως από αυτές τις αντιλήψεις. Βασικός προσδιοριστικός παράγοντας της ιστορικότητας της κάθε χώρας όπως αναφέρουν αρκετοί θεωρητικοί οικονομολόγοι είναι η οικονομική ανάπτυξη με όλα εκείνα τα δομικά συστατικά, δηλαδή τις χρηματοπιστωτικές αγορές, καθώς και το σύνολο των γνωρισμάτων που σηματοδοτούν το επίπεδο της ζωής, τον πλούτο και τις ανισότητες και πολλά άλλα.

Υπό ποιες συνθήκες όμως είναι οι πολιτιστικές αξίες εύπλαστες και υπό ποιες συνθήκες είναι δύσπλαστες; Μία πιθανή συνέπεια είναι ότι υπάρχουν περίοδοι κατά τις οποίες το πολιτιστικό περιβάλλον μιας περιοχής είναι σε ροή και ότι τα γεγονότα κατά την αρχική αυτή περίοδο μπορούν στη συνέχεια να έχουν μακροχρόνιο αντίκτυπο στον πολιτισμό αυτών των τόπων για δεκαετίες ή ακόμη και αιώνες μετά.

1.2.1 Η Μελέτη του Nouhoum Touré

Ο (Touré, 2021) παρέχει ένα μοντέλο γενικής ισορροπίας που δείχνει πώς **ο πολιτισμός και οι θεσμοί μπορούν να συνεξελιχθούν με την πάροδο του χρόνου και με την διαδικασία της εκβιομηχάνισης**. Κάθε γενιά αποτελείται από δύο κοινωνικές τάξεις: μέλη της ελίτ και εργαζόμενους. Η ελίτ κατέχει δύο υποομάδες, τους επιχειρηματίες και του μη επιχειρηματίες, κατέχουν όλοι μονάδες κεφαλαίου που μπορούν να χρησιμοποιηθούν παραγωγικά, ενώ η κεντρική ιδέα είναι ότι οι επιχειρηματίες έχουν πλεονέκτημα στη λειτουργία των επιχειρήσεων. Ο πολιτισμός εδώ λειτουργεί ως η διάδοση των επιχειρηματικών χαρακτηριστικών. Χωρίς κεφάλαιο, οι εργαζόμενοι απλώς παρέχουν εργασία με αντάλλαγμα μισθούς. Η ανάλυση πραγματοποιείται από την οπτική ενός «κοινωνικού σχεδιαστή». Υποστηρίζει

θεωρητικά την ιδέα ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ θεσμών και πολιτισμού παίζει βασικό ρόλο τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Για το σκοπό αυτό, αναπτύσσει ένα δυναμικό μοντέλο στο οποίο **ο πολιτισμός και οι θεσμοί είναι ενδογενείς και επηρεάζουν αυτή τη διαδικασία**. Υπάρχει μια χαμηλού επιπέδου ισορροπία στην οποία οι θεσμοί δεν αναπτύσσονται και οι ελίτ δεν επενδύουν στο ενδιαμέσο αγαθό και μια θετική ισορροπία που βλέπει την θεσμική επένδυση με την πάροδο του χρόνου και επένδυση στο ενδιαμέσο αγαθό από τις ελίτ. Ο (Touré, 2021) εισάγει την πολιτισμική δυναμική στο μοντέλο. Δείχνει ότι αν το μερίδιο του επιχειρηματικού χαρακτηριστικού είναι αρχικά πολύ χαμηλό, τότε η οικονομία παραμένει παγιδευμένη στη χαμηλού επιπέδου ισορροπία. Το ίδιο ισχύει αν οι θεσμοί είναι αρχικά πολύ αδύναμοι. Μόνο όταν το μερίδιο του επιχειρηματικού χαρακτηριστικού και το επίπεδο θεσμικής ανάπτυξης είναι αρκετά υψηλά μπορεί να ξεκινήσει η διαδικασία ανάπτυξης.

1.2.2 Η Μελέτη των Joslin και ο Nordvik

Οι (Nordvik & Joslin, 2021) θέλησαν να απαντήσουν στο ερώτημα πως εξηγούνται τα χαμηλότερα επίπεδα συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας στην Μέση Ανατολή, εξετάζοντας την αγορά του πετρελαίου. Διαπιστώνουν ότι στην πραγματικότητα η χαμηλότερη συμμετοχή των γυναικών στις θέσεις εργασίας στην αγορά του πετρελαίου δεν συνδέεται τόσο με τη ίδια την αγορά λόγω των τυπικά ανδρικών επαγγελμάτων στην αγορά όσο με την παρουσία του ισλαμισμού, καθώς αυτή η συσχέτιση παρουσιάζεται μόνο στις ισλαμικές χώρες.

1.2.3 Η Μελέτη του Testa

Ο Testa (2021) μελέτησε τον αντίκτυπο των φυσικών καταστροφών στους θεσμούς. Η ανάλυσή του είναι εμπνευσμένη από τα αντίθετα παραδείγματα δύο σεισμών που συνέβησαν το 2010. Ο πρώτος, στην Αϊτή, είχε διαρκή αρνητικό αντίκτυπο στον πληθυσμό του Port-au-Prince, ο οποίος μειώθηκε σημαντικά τα επόμενα χρόνια. Ο δεύτερος και μεγαλύτερος σεισμός, ήταν στα βορειοανατολικά της Ιαπωνίας, αλλά η πιο επηρεασμένη πόλη, το Sendai, ανέκαμψε γρήγορα και συνέχισε να αναπτύσσεται. Το κύριο ερώτημα που προέκυψε από την μελέτη του ήταν τα εξής: Γιατί ορισμένες φυσικές καταστροφές επηρεάζουν μόνιμα την τοπική ανάπτυξη, ενώ άλλες όχι; Και σε αυτό το ερώτημα ο Testa απαντά ότι **ο αντίκτυπος των φυσικών**

καταστροφών εξαρτάται από τους θεσμούς. Για να ενισχύσει αυτή την ανάλυση, ο Testa εξετάζει ένα μοντέλο στο οποίο υπάρχουν δύο περιοχές και ελεύθερη μετανάστευση μεταξύ τους. Για να επιτρέψει στους θεσμούς να παίζουν ρόλο, υπάρχουν δύο τύποι δραστηριοτήτων στις οποίες μπορούν να εμπλακούν τα άτομα: **παραγωγική δραστηριότητα**, η οποία χαρακτηρίζεται από εξωτερικές οικονομίες κλίμακας, και **μη παραγωγική δραστηριότητα**, δηλαδή αναζήτηση ενοικίων ή εγκληματική συμπεριφορά, η οποία δεν έχει οικονομίες κλίμακας. Δηλαδή, εντός κάθε περιοχής, τα άτομα μπορούν να επιλέξουν να εμπλακούν σε μη παραγωγικές δραστηριότητες και το αν το κάνουν ή όχι καθορίζεται εν μέρει από την ποιότητα των θεσμών.

Το μοντέλο χαρακτηρίζεται από πολλαπλές ισορροπίες. Λόγω της ύπαρξης αυξανόμενων αποδόσεων, μια αρκετά μεγάλη καταστροφή μπορεί να προκαλέσει τα άτομα σε μια περιοχή να μετατοπιστούν από τις παραγωγικές δραστηριότητες προς τις μη παραγωγικές δραστηριότητες. Ωστόσο, αυτό εξαρτάται από την ποιότητα των επίσημων θεσμών. **Όταν η ποιότητα των θεσμών είναι αρκετά υψηλή, ακόμη και μεγάλες καταστροφές δεν δημιουργούν κίνητρα για τους εργαζόμενους να στραφούν προς μη παραγωγικές δραστηριότητες στην πληγείσα περιοχή.**

Η μεγάλη απώλεια πληθυσμού, σε μια περιοχή με πιο αδύναμους θεσμούς τείνει να προκαλεί μια μετατόπιση προς μη παραγωγικές δραστηριότητες στην πληγείσα περιοχή, καθιστώντας την λιγότερο παραγωγική και πιο αραιοκατοικημένη μακροπρόθεσμα. Από την άλλη πλευρά του νομίσματος περιορίζουν το βαθμό στον οποίο η παραγωγικότητα γίνεται σχετικά μη ελκυστική μετά από μεγάλα σοκ, έτσι ώστε οι πράκτορες να είναι πιο πιθανό να επιστρέψουν σε προ-σοκ πρότυπα.

1.2.4 Η Μελέτη των Palma και Reis

Οι (Palma & Reis, 2018) εξετάζουν τη **σχέση μεταξύ αυταρχισμού και επενδύσεων στην εκπαίδευση και τη βελτίωση του γραμματισμού.** Μια τυπική άποψη στην θεσμική οικονομική υποστηρίζει ότι τα αυταρχικά καθεστώτα με αδύναμους θεσμούς θα επενδύσουν λιγότερο στο ανθρώπινο κεφάλαιο και είναι λογικό διότι θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι οι ελίτ δεν ωφελούνται από τους εργαζόμενους που γίνονται πιο μορφωμένοι ή επειδή ένα πιο μορφωμένο εργατικό δυναμικό θα μπορούσε να αποτελέσει μεγαλύτερη επαναστατική απειλή.

Αυτή η σειρά έργων θα οδηγούσε κάποιον να αναμένει ότι τα πιο δημοκρατικά καθεστώτα θα πρέπει να σχετίζονται με μεγαλύτερες επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο σε σχέση με τα αυταρχικά καθεστώτα.

Ταυτόχρονα, στην πολιτιστική οικονομία υποστηρίζει ότι οι προσπάθειες βελτίωσης των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων είναι πιο πιθανό να είναι επιτυχείς όταν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των πολιτιστικών αξιών του εκπαιδευτικού προγράμματος και των αποδεκτών του. Επειδή λοιπόν η εκπαίδευση μεταδίδει πολιτιστικές αξίες, τα άτομα που βρίσκονται σε αντίθεση με αυτές τις πολιτιστικές αξίες μπορεί να την «αντιστέκονται» στις προσλαμβάνουσες.

Τα κράτη με ασθενή κρατική ικανότητα τείνουν να κυβερνούν μέσω κανόνων ταυτότητας και ότι σε τέτοιες κοινωνίες οι θρησκευτικές (και άλλες) ελευθερίες είναι αδύνατες. Αντίθετα, τα κράτη με υψηλή κρατική ικανότητα είναι ικανά να επιβάλλουν γενικούς κανόνες και είναι οι γενικοί κανόνες που επιτρέπουν τις θρησκευτικές και άλλες φιλελεύθερες ελευθερίες. (Johnson, 2019) Αυτό το πλαίσιο αυτό μπορεί να εξηγήσει αρκετά αινίγματα στη σχέση μεταξύ θρησκευτικής ελευθερίας, ελευθερίας συνείδησης και φιλελευθερισμού γενικότερα. Δηλαδή, μπορεί να εξηγήσει γιατί η θρησκευτική καταπίεση ήταν πανταχού παρούσα μέχρι τους σύγχρονους χρόνους, γιατί η θρησκευτική ελευθερία έχει αναπτυχθεί μόνο σε έναν μικρό αριθμό κοινωνιών, και γιατί η θρησκευτική ελευθερία παραμένει αμφιλεγόμενη.

1.2.5 Η Μελέτη των Gorodnichenko και Roland

Οι Gorodnichenko και Roland κατασκευάζουν ένα μοντέλο που εξετάζει τη σχέση μεταξύ κουλτούρας, θεσμών και δημοκρατίας και τα κύρια ευρήματα αυτών είναι ότι παρά τα πιθανά προβλήματα συλλογικής δράσης, χώρες με ατομικιστικές κουλτούρες τείνουν να υιοθετούν τη δημοκρατία νωρίτερα από χώρες με συλλογιστικές κουλτούρες. Αποκαλύπτεται έτσι μια αρκετά ισχυρή και σταθερή συσχέτιση μεταξύ των ατομικιστικών κουλτούρων και μέσω πολιτικής βαθμολογίας καθώς και της διάρκειας της δημοκρατίας. Επιπρόσθετα, χώρες με συλλογιστικές κουλτούρες είναι πιο πιθανό να βιώσουν αποσύνθεση από την αυτοκρατορία και μεταβάσεις. (Gorodnichenko & Roland, 2021)

2.2 Μπορεί η κατανόηση του ρόλου των θεσμών και συνάμα του πολιτισμού να επηρεάσουν τις γεωπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες;

Χαρακτηρίζουμε συνθήκες στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον τέτοιες που η κουλτούρα και οι θεσμοί να συμπληρώνουν (αντίστοιχα υποκαθιστούν) το ένα το άλλο, προκαλώντας έτσι ένα πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα που ενδυναμώνει την συνδυασμένη τους ικανότητα να προωθούν την οικονομική δραστηριότητα. Στη συνέχεια αναφέρονται διάφορες απόψεις και δεδομένα σχετικά με την επίδραση των θεσμών, της αρετής των πολιτών, και της οικονομικής ανάπτυξης στις κοινωνίες.

Ο Νικολό Μακιαβέλι το 1531, διατυπώνει το εξής *«Ήταν αυτή μια καλή τάξη, όταν οι πολίτες ήταν καλοί αλλά όταν οι πολίτες έγιναν κακοί, έγινε αυτή η τάξη χειρότερη»*.

Ο Έντμουντ Μπερκ, σε επιστολή του προς τους σερίφηδες του Μπρίστολ το 1777, δηλώνει *«Μεταξύ ενός λαού γενικά διεφθαρμένου, η ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει για πολύ»*.

Ο Τζέιμς Μάντισον, το 1788, επισημαίνει *«Αν δεν υπάρχει αρετή μεταξύ μας, καμία μορφή διακυβέρνησης δεν μπορεί να μας εξασφαλίσει. Η υπόθεση ότι οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης θα εξασφαλίσει την ελευθερία ή την ευτυχία χωρίς αρετή στους πολίτες είναι αυταπάτη»*.

Οι θεσμοί διαφοροποιούνται σε γεωγραφικές μονάδες με κοινά γεωγραφικά χαρακτηριστικά, κουλτούρα και άλλους πιθανούς κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που καθορίζουν την μελλοντική ευημερία. Στις αποικιακές αυτοκρατορίες, στις οποίες όσο πιο εκμεταλλευτικοί ήταν οι θεσμοί, τόσο υψηλότερη ήταν η θνησιμότητα των εποίκων, η υπόθεση ότι οι διαφορετικοί θεσμοί προέκυψαν από το φυσικό πείραμα σε κατά τα άλλα κοινά πολιτιστικά και γεωγραφικά περιβάλλοντα είναι αναμφισβήτητη. Ακόμα και όταν δεν υπάρχουν προβλήματα, αυτές οι αιτιώδεις αναλύσεις παραβλέπουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των διαφόρων παραγόντων της οικονομικής ανάπτυξης. **Η ίδια θεσμική αλλαγή μπορεί να έχει διαφορετικές επιπτώσεις σε**

διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα. Έχουν πράγματι καταγραφεί εκτενώς περιπτώσεις όπου αυτό ισχύει. (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2001)

Αντιλαμβανόμαστε **την κουλτούρα** ως χαρακτηριστικά προτιμήσεων, νόρμες και στάσεις που μπορούν να μεταδοθούν μεταξύ γενεών μέσω διαφόρων πρακτικών κοινωνικοποίησης ή να αποκτηθούν μέσω κοινωνικοοικονομικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ ομοτίμων. Λιγότερο προφανώς, αντιλαμβανόμαστε **τους θεσμούς** ως μηχανισμούς μέσω των οποίων οι κοινωνικές επιλογές οριοθετούνται και εφαρμόζονται. Οι θεσμοί ταυτίζονται με την πολιτική ομάδα πίεσης που ασκεί την εξουσία για τον έλεγχο της κοινωνικής επιλογής και η θεσμική αλλαγή αντιπροσωπεύει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό δέσμευσης εκ μέρους μιας πολιτικής ομάδας για τον περιορισμό της εξαγωγής πόρων από τις άλλες. (Acemoglu & Robinson, 2006)

Με την πολιτική εξουσία και τον έλεγχο ενσωματωμένα σε μία μόνο ομάδα, η θεσμική αλλαγή είναι τότε αποτέλεσμα της εθελοντικής μεταφοράς εξουσίας μεταξύ ομάδων, συνήθως υπό την απειλή κοινωνικής σύγκρουσης. Η θεσμική δυναμική οδηγεί την κοινωνία προς την αποδοτικότητα, δεν είναι πάντα δεδομένο ότι οι θεσμοί είναι αποδοτικοί σε μια σταθερή κατάσταση. Συνδυάζοντας τα αποτελέσματα προκύπτει ότι μια σταθερή κοινωνική ισορροπία στη καλύτερη περίπτωση αποτελεί μια κοινωνική ισορροπία δέσμευσης για ορισμένους θεσμούς. Συγκεκριμένα, η κοινωνική ισορροπία δέσμευσης δεν θα αντιπροσωπεύει ένα κοινωνικό βέλτιστο όταν η κυβερνητική πολιτική δεν καλύπτει το σύνολο των δυνατών τιμών του διανυσματικού προφίλ. Με άλλα λόγια, η θεσμική δυναμική προκαλεί τις ισορροπίες να τείνουν προς την αποδοτικότητα, αλλά δεν τείνουν γενικά προς ένα κοινωνικό βέλτιστο και τείνουν προς ένα συγκεκριμένο σημείο της εφικτής αποδοτικής οριογραμμής (που αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο), δηλαδή, όχι απαραίτητα προς μια βελτίωση κατά Pareto.

2.3 Αποδυνάμωση θεσμών και οι απειλές για τη Δημοκρατική Σταθερότητα

Οι θεωρίες συνωμοσίας διαβρώνουν την εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς της δημοκρατίας, υπονομεύοντας την αξιοπιστία και τη νομιμότητά τους. Οι πολίτες που πιστεύουν σε τέτοιες θεωρίες θεωρούν συχνά ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί είναι

διεφθαρμένοι και ότι λειτουργούν προς όφελος μυστικών ομάδων ή ελίτ. Αυτό το αίσθημα δυσπιστίας, ενισχυμένο από την πεποίθηση ότι οι ατομικές τους ενέργειες δεν μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική πραγματικότητα, οδηγεί σε αποξένωση από τη δημοκρατική διαδικασία. Ως αποτέλεσμα, ενισχύεται η στήριξη σε εναλλακτικά συστήματα διακυβέρνησης, όπως ο αυταρχισμός, καθώς αυτά φαίνονται πιο αποτελεσματικά για την αντιμετώπιση των αντιλαμβανόμενων προβλημάτων. Εντούτοις, αυτό δημιουργεί ένα παράδοξο, καθώς οι αυταρχικές κυβερνήσεις, ενώ υπόσχονται τάξη και σταθερότητα, συχνά επιδεινώνουν το αίσθημα των ανισοτήτων.

Παράλληλα, η διάχυση των θεωριών συνωμοσίας μέσω των κοινωνικών δικτύων απειλεί τη δημοκρατία σε βάθος χρόνου, καθώς ενισχύει την απαξίωση των θεσμών και προωθεί πολιτική πόλωση. Όταν οι θεσμοί αντιμετωπίζονται ως αναποτελεσματικοί ή κατευθυνόμενοι από σκοτεινές δυνάμεις, οι πολίτες χάνουν την εμπιστοσύνη τους όχι μόνο στους κυβερνώντες αλλά και στη δημοκρατική αρχή συνολικά. Αυτή η κατάσταση θέτει σε κίνδυνο τη θεσμική σταθερότητα, καθώς ενθαρρύνει ριζοσπαστικές αλλαγές ή ακόμα και ανατροπή του πολιτικού συστήματος. Η αναστροφή αυτής της τάσης απαιτεί στρατηγικές ενίσχυσης της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της συμμετοχής των πολιτών, ώστε να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στους θεσμούς και να θωρακιστεί η δημοκρατία από αυταρχικές απειλές. (Papaioannou, Pantazi, & van Prooijen, 2023)

Κεφάλαιο 3^ο

3.1 Θεσμοί, Ευημερία και Οικονομική Ανάπτυξη υπο το πρίσμα των Daron Acemoglu, James Robinson και Simon Johnson.

Το Νόμπελ Οικονομίας τον Οκτώβριο του 2024 απονεμήθηκε στους Daron Acemoglu², James Robinson³ και Simon Johnson⁴, τιμώντας την έρευνά τους για τη

² Ο Daron Acemoglu, Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών στο Ινστιτούτο MIT, είναι συν-συγγραφέας (με τον James A. Robinson) του *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty* (Προφίλ, 2019) και συν-συγγραφέας (με τον Simon Johnson) της *Δύναμης και της Προόδου: Ο Χιλιετής Πάλη μας για την Τεχνολογία και την Ευημερία* (PublicAffairs, 2023).

σχέση μεταξύ θεσμών και ευημερίας. Οι βραβευμένοι Νομπελίστες ανέπτυξαν θεωρητικά εργαλεία που μας βοηθούν να κατανοήσουμε πώς οι θεσμοί επηρεάζουν την ανάπτυξη, αλλά και τους λόγους για τους οποίους αποτυγχάνουν. Η εργασία τους επικεντρώνεται στην έννοια των «εξορυκτικών» και «συμπεριληπτικών» θεσμών. Οι εξορυκτικοί θεσμοί, όπως αυτοί που κυριαρχούν στην Ουκρανία, συγκεντρώνουν πλούτο και δύναμη σε λίγους, υπονομεύοντας την ανάπτυξη. Αντίθετα, οι συμπεριληπτικοί θεσμοί, όπως στην Πολωνία, ενισχύουν την κοινωνική συμμετοχή και δημιουργούν συνθήκες διαρκούς ευημερίας.

Η αποτυχία θεσμικών παρεμβάσεων σε χώρες όπως το Αφγανιστάν τονίζει τη σημασία της κατανόησης του πολιτισμικού και κοινωνικού πλαισίου κάθε χώρας. Οι Acemoglu και Robinson εξηγούν ότι οι θεσμοί δεν μπορούν να «επιβληθούν από τα πάνω», ιδιαίτερα σε κοινωνίες χωρίς ισχυρές θεσμικές βάσεις. Η εμπειρία αυτή είναι ιδιαίτερα διδακτική για την ανοικοδόμηση της Ουκρανίας, η οποία πρέπει να ξεφύγει από τους κλεπτοκρατικούς θεσμούς του παρελθόντος και να εστιάσει στη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών.

Αν μια χώρα επιθυμεί να ευημερήσει μετά τη λήξη του τρέχοντος πολέμου, είναι απαραίτητο να αποφύγει την αναβίωση των «εξορυκτικών θεσμών» του παρελθόντος. Αντίθετα, θα πρέπει να επικεντρωθεί στη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών για την οικοδόμηση νέων και πιο αποτελεσματικών θεσμών από την αρχή. Οι εξορυκτικοί θεσμοί, όπως περιγράφονται από τον Daron Acemoglu, συγκεντρώνουν εξουσία και πόρους στα χέρια μιας μικρής ελίτ, λειτουργώντας εις βάρος του ευρύτερου πληθυσμού. Ο Acemoglu και ο Johnson επισημαίνουν ότι η κατανόηση των θεσμών είναι εξίσου σημαντική και για τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ απέναντι στην Κίνα. Παρόλο που η άνοδος της κινεζικής μεταποίησης θεωρήθηκε αρχικά παράδειγμα του «νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος» του Ricardo, το πλεονέκτημα της Κίνας βασίστηκε κυρίως σε καταπιεστικούς θεσμούς.

³ Ο James A. Robinson, Διευθυντής του Ινστιτούτου του Ινστιτούτου Pearson για τη Μελέτη και την Επίλυση Παγκόσμιων Συγκρούσεων, είναι Καθηγητής Πανεπιστημίου στο Harris School of Public Policy του Πανεπιστημίου του Σικάγο. Είναι ο συν-συγγραφέας (με τον Daron Acemoglu) του *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty* και *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*.

⁴ Ο Simon Johnson, πρώην επικεφαλής οικονομολόγος στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, είναι καθηγητής στο MIT Sloan School of Management, Διευθυντής Σχολής της πρωτοβουλίας *Shaping the Future of Work* του MIT και Συμπρόεδρος του Συμβουλίου Συστημικού Κινδύνου του Ινστιτούτου CFA. Είναι συν-συγγραφέας (με τον Daron Acemoglu) του *Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity* (PublicAffairs, 2023).

Αντί να οδηγεί στη γενική ευημερία μέσω του ελεύθερου εμπορίου, η οικονομική ισχύς της Κίνας δημιουργεί απειλές για την παγκόσμια σταθερότητα και τα συμφέροντα των ΗΠΑ, γεγονός που απαιτεί επαναξιολόγηση της πολιτικής απέναντί της. Παρόμοιες ανησυχίες εγείρονται και για άλλες χώρες, όπως η Ουγγαρία, η Ινδία, η Ρωσία και η Τουρκία, όπου οι θεσμικές αδυναμίες και ο εθνικισμός αναδύθηκαν μέσα από το πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η Δύση οφείλει να επανεξετάσει τη στρατηγική της τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο.

Η συζήτηση σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη συνδέεται επίσης με την κατεύθυνση που δίνουν οι θεσμοί. Ο Acemoglu και ο Johnson υπογραμμίζουν ότι το αν η τεχνητή νοημοσύνη δημιουργεί ή καταργεί θέσεις εργασίας εξαρτάται από το πώς αναπτύσσεται και ποιος καθορίζει την πορεία της. Υπενθυμίζουν ότι κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση χρειάστηκαν πολιτικές μεταρρυθμίσεις για να ενισχυθούν τα συνδικάτα και να διαμορφωθεί μια τεχνολογία που ωφελεί τους εργαζόμενους. Παρόμοια, η σημερινή χρήση της τεχνητής νοημοσύνης υπέρ των εργαζομένων απαιτεί νέους κανονισμούς και προσαρμογές στις καινοτομίες της τεχνολογικής βιομηχανίας.

Επιπλέον, οι ιδέες των βραβευμένων παρέχουν κρίσιμη κατεύθυνση για σύγχρονες προκλήσεις, όπως η ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης. Όπως επισημαίνουν, το αν η ΑΙ θα δημιουργήσει ή θα καταστρέψει θέσεις εργασίας εξαρτάται από το θεσμικό πλαίσιο που τη διαχειρίζεται. Προτείνουν πολιτικές που εστιάζουν στην προστασία των εργαζομένων, την ενίσχυση της παραγωγικότητας και τη ρύθμιση της καινοτομίας. Η εργασία τους υπογραμμίζει ότι οι θεσμοί δεν είναι μόνο μηχανισμοί διακυβέρνησης, αλλά και εργαλεία για την καθοδήγηση της τεχνολογικής προόδου προς όφελος της κοινωνίας.

3.2 Συγκριτική Ανάλυση : Ουκρανία και Πολωνία

Η σύγκριση μεταξύ Ουκρανίας και Πολωνίας αποτελεί ένα παράδειγμα που αναδεικνύει τη σημασία των θεσμών στη διαμόρφωση της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας. Παρόλο που οι δύο χώρες μοιράζονται κοινές ιστορικές και γεωγραφικές ρίζες, η πορεία τους από την κατάρρευση του κομμουνισμού είναι δραματικά διαφορετική, λόγω της θεσμικής τους διαχείρισης.

Η Ουκρανία βρέθηκε σε πλεονεκτική θέση μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, με σημαντικούς φυσικούς πόρους, βιομηχανική υποδομή και ένα σχετικά υψηλά μορφωμένο εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, η χώρα παρέμεινε εγκλωβισμένη σε εξορυκτικούς θεσμούς, οι οποίοι προώθησαν τη διαφθορά, τη συγκέντρωση της εξουσίας και την έλλειψη διαφάνειας. Οι εξορυκτικοί θεσμοί στην Ουκρανία εστίασαν στη συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια μιας πολιτικοοικονομικής ελίτ, η οποία χρησιμοποίησε τη δημόσια εξουσία για προσωπικά οφέλη. Η διαφθορά διέβρωσε τις δημόσιες υπηρεσίες και τους θεσμούς, ενώ οι ολιγάρχες ανέλαβαν τον έλεγχο κρίσιμων τομέων της οικονομίας, συμπεριλαμβανομένης της ενέργειας και της βιομηχανίας.

Το δικαστικό σύστημα, αντί να λειτουργεί ως ανεξάρτητος θεσμός, κατέστη εργαλείο εξυπηρέτησης πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Αυτή η κατάσταση αποθάρρυνε τις επενδύσεις, εμπόδισε τη δημιουργία ενός λειτουργικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος και υπονόμωσε την εμπιστοσύνη των πολιτών προς το κράτος. Η Πολωνία, αντίθετα, κατάφερε να επιτύχει μια θεαματική μετάβαση από την κομμουνιστική οικονομία στην αγορά, ακολουθώντας ένα διαφορετικό θεσμικό μονοπάτι. Αντί να παραδώσει την εξουσία σε πρώην κομμουνιστικές ελίτ, η χώρα εστίασε στη δημιουργία συμπεριληπτικών θεσμών που ενίσχυσαν τη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών.

Η μετάβαση της Πολωνίας στηρίχθηκε σε θεσμούς που ενδυνάμωσαν τη διαφάνεια, την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και τη συμμετοχή των πολιτών. Τα εργατικά συνδικάτα, με επικεφαλής το κίνημα της Αλληλεγγύης, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην προώθηση των κοινωνικών συμφερόντων. Μέσα από διαπραγματεύσεις, η κυβέρνηση της Πολωνίας κατάφερε να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις που ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της κοινωνίας. Σίγουρα, πολλοί από τους δυτικούς οικονομολόγους που κατέβηκαν στη Βαρσοβία μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου υποστήριξαν την απελευθέρωση της αγοράς από πάνω προς τα κάτω. Αλλά αυτοί οι πρώτοι γύροι δυτικής «θεραπείας σοκ» οδήγησαν σε εκτεταμένες απολύσεις και χρεοκοπίες, οι οποίες προκάλεσαν μια ευρεία κοινωνική απάντηση με επικεφαλής τα συνδικάτα. Οι Πολωνοί ξεχύθηκαν στους δρόμους και οι απεργίες εκτοξεύτηκαν σε συχνότητα – από περίπου 215 το 1990 σε περισσότερες από 6.000 το 1992 και περισσότερες από 7.000 το 1993. (Acemoglu D. , Robinson, Naidu, & Restrepo, 2019)

Οι συμπεριληπτικοί θεσμοί ενίσχυσαν την εμπιστοσύνη του πληθυσμού στο κράτος και δημιούργησαν ένα περιβάλλον φιλικό προς τις επενδύσεις. Η Πολωνία κατάφερε να προσελκύσει ξένες επενδύσεις, να αναπτύξει τον ιδιωτικό τομέα και να αυξήσει το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της. Σήμερα, η χώρα θεωρείται υπόδειγμα θεσμικής προσαρμογής στην Ανατολική Ευρώπη, ξεπερνώντας πολλές από τις αρχικές της αδυναμίες.

Η Ουκρανία και η Πολωνία αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η Ουκρανία επικεντρώθηκε σε θεσμούς που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα μιας μικρής ελίτ, ενώ η Πολωνία δημιούργησε θεσμούς που προωθούσαν τη διαφάνεια και την κοινωνική συμμετοχή. Το αποτέλεσμα ήταν η στασιμότητα για την πρώτη και η ανάπτυξη για τη δεύτερη. Η εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς αποτελεί κρίσιμο παράγοντα. Στην Πολωνία, η συνεργασία κυβέρνησης και κοινωνίας ενίσχυσε την εμπιστοσύνη. Στην Ουκρανία, αντίθετα, η κυριαρχία των ολιγαρχών υπονόμωσε κάθε προσπάθεια θεσμικής σταθεροποίησης. Οι συμπεριληπτικοί θεσμοί μπορούν να δημιουργήσουν περιβάλλοντα που ενισχύουν την εμπιστοσύνη και προωθούν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Αντίθετα, οι εξορυκτικοί θεσμοί εμποδίζουν την κοινωνική ευημερία, διαιωνίζοντας τη φτώχεια και την ανισότητα..(Acemoglu D., Robinson J., 2019)

Για την Ουκρανία, η θεσμική μεταρρύθμιση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης. Η Ουκρανία είναι πατρίδα ενός νέου, πολιτικά ενεργού πληθυσμού, όπως είδαμε στην Πορτοκαλί Επανάσταση του 2004-2005 και στην Επανάσταση του Μαϊντάν το 2014. Εξίσου σημαντικό είναι ότι ο ουκρανικός λαός κατανοεί ότι η διαφθορά πρέπει να ξεριζωθεί προκειμένου να οικοδομηθούν καλύτεροι θεσμοί. Ο νέος τους πρόεδρος, Volodymyr Zelensky, έκανε προεκλογική εκστρατεία με την υπόσχεση να καταπολεμήσει τη διαφθορά και εξελέγη με σαρωτική πλειοψηφία. Τώρα πρέπει να ξεκινήσει τη διαδικασία εξυγίανσης.(Acemoglu D., Robinson J., 2019)

Η εμπειρία της Πολωνίας δείχνει ότι η ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών, η διαφάνεια και η συμμετοχική διακυβέρνηση μπορούν να οδηγήσουν σε μακροπρόθεσμη ευημερία.

3.3 Κίνα - Αμερική: Κατασταλτικοί Θεσμοί και Οικονομική Άνοδος

Η Κίνα αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο οι θεσμοί επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη. Η επιτυχία της χώρας όσον αφορά την οικονομική της ανάπτυξη, η οποία θεωρείται από τις ταχύτερες στην ιστορία, βασίστηκε σε κατασταλτικούς θεσμούς που θέτουν σημαντικές προκλήσεις για το μέλλον.

Η Κίνα υιοθέτησε ένα μοντέλο ανάπτυξης που βασίζεται σε αυστηρό κρατικό έλεγχο και συγκέντρωση εξουσιών. Οι θεσμοί της επικεντρώνονται στη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και στη μεγιστοποίηση της οικονομικής παραγωγής, συχνά εις βάρος των ατομικών ελευθεριών και της κοινωνικής συμμετοχής. Η κυβέρνηση ελέγχει αυστηρά τους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους, ενισχύοντας τη βιομηχανική παραγωγή και προωθώντας τη μαζική τεχνολογική ανάπτυξη. Ένα βασικό στοιχείο της επιτυχίας της Κίνας είναι η επιδότηση στρατηγικών τομέων, όπως η κατασκευή, η τεχνολογία και οι εξαγωγές. Οι κρατικές πολιτικές ευνόησαν την ανάπτυξη μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων και την υιοθέτηση τεχνολογιών αιχμής. Ωστόσο, οι πολιτικές αυτές συχνά αποκλείουν μικρότερες επιχειρήσεις και περιορίζουν τη διαφάνεια στις αγορές. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Αν και η θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος υποστηρίζει ότι το διεθνές εμπόριο μπορεί να ωφελήσει όλους όταν οι χώρες ειδικεύονται σε τομείς στους οποίους υπερέχουν, η εφαρμογή αυτής της ιδέας στον πραγματικό κόσμο μπορεί να είναι προβληματική. Στην περίπτωση της Κίνας, οι Αμερικανοί ηγέτες δεν έδωσαν επαρκή προσοχή στις συνθήκες που ενίσχυσαν το «συγκριτικό πλεονέκτημα» της χώρας, όπως οι χαμηλοί μισθοί και η καταστολή των εργατικών δικαιωμάτων, που δημιουργούν ανισότητες και κοινωνικές προκλήσεις. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Η κυβέρνηση Μπάιντεν επιχείρησε να αντιμετωπίσει αυτές τις προκλήσεις επενδύοντας στην εγχώρια βιομηχανία και ενισχύοντας συνεργασίες με φιλικές χώρες. Ωστόσο, αυτή η νέα προσέγγιση ίσως να μην αρκεί για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της Κίνας και να επιτύχει μακροχρόνια σταθερότητα. Ο σχεδιασμός μιας νέας πολιτικής πρέπει να βασίζεται σε δύο αρχές: πρώτον, το εμπόριο να προωθεί τη σταθερότητα στις διεθνείς σχέσεις και, δεύτερον, τα οφέλη του να είναι εμφανή στους εργαζομένους, ειδικά της μεσαίας τάξης. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Παραδείγματα όπως η γαλλογερμανική συνεργασία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δείχνουν πώς το εμπόριο μπορεί να προάγει την ειρήνη και την κοινή ευημερία. Ωστόσο, η εμμονή των ΗΠΑ στη μεγιστοποίηση των εταιρικών κερδών, μέσω φθηνού εργατικού δυναμικού και φορολογικών πλεονεκτημάτων, έχει δημιουργήσει μια διαφορετική πραγματικότητα. Ενώ ο Ricardo πρότεινε ότι οι χώρες θα ωφεληθούν αν ειδικευτούν, πρέπει να αναρωτηθούμε για τις πηγές αυτών των πλεονεκτημάτων, ποιοι τελικά ωφελούνται και ποιες είναι οι μακροπρόθεσμες συνέπειες για την οικονομία και την κοινωνία. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Η Κίνα έχει γίνει παγκόσμιος ηγέτης στην τεχνητή νοημοσύνη (AI), ενσωματώνοντας τη χρήση της σε διάφορους τομείς, από την παρακολούθηση του πληθυσμού μέχρι τη βιομηχανική παραγωγή. Ωστόσο, οι θεσμοί που διαχειρίζονται την ανάπτυξη της AI χαρακτηρίζονται από καταστολή και έλλειψη συμμετοχικότητας. Η χρήση της AI στην Κίνα επικεντρώνεται στην αυτοματοποίηση και τη βελτιστοποίηση της παραγωγικότητας, αλλά αυτή η στρατηγική έχει σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις. Η αντικατάσταση της ανθρώπινης εργασίας με μηχανές έχει οδηγήσει σε αυξανόμενη ανεργία, ενώ η συγκέντρωση της οικονομικής εξουσίας στα χέρια λίγων έχει διευρύνει τις κοινωνικές ανισότητες. Οι θεσμοί δεν προωθούν τη συμπερίληψη ή την ανακατανομή των ωφελημάτων της τεχνολογικής προόδου. Αντίθετα, χρησιμοποιούν την τεχνολογία για την ενίσχυση του κρατικού ελέγχου και την επιτήρηση του πληθυσμού. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Η έρευνα των Acemoglu και Johnson υπογραμμίζει τη σημασία των θεσμών στη διαμόρφωση της κατεύθυνσης της καινοτομίας. Όπως σημειώνουν, η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να είναι ένα εργαλείο ενίσχυσης της ανθρώπινης παραγωγικότητας, αλλά όταν οι θεσμοί επικεντρώνονται αποκλειστικά στην αυτοματοποίηση, οι κοινωνικές ανισότητες εντείνονται. Στην Κίνα, η τεχνολογική πρόοδος έχει γίνει μέσο ενίσχυσης της κρατικής εξουσίας, ενώ η συμμετοχή της κοινωνίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων παραμένει περιορισμένη. Το μοντέλο της εντατικής βιομηχανικής παραγωγής έχει οδηγήσει σε περιβαλλοντική καταστροφή, με την ατμοσφαιρική ρύπανση και τη μόλυνση του εδάφους και των υδάτων να αποτελούν σημαντικά προβλήματα. Οι θεσμοί εστιάζουν περισσότερο στην οικονομική μεγέθυνση παρά στη βιωσιμότητα, ενώ οι κοινωνικές ανισότητες βαθιάινουν. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Οι θεσμοί της Κίνας δεν έχουν καταφέρει να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές ανισότητες που δημιουργούνται από τη συγκέντρωση πλούτου και τη μείωση των ευκαιριών για τους εργαζομένους. Η έλλειψη διαφάνειας και η καταστολή της ελευθερίας του λόγου περιορίζουν τη δυνατότητα των πολιτών να διεκδικήσουν δικαιώματα ή να προτείνουν εναλλακτικές πολιτικές. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

Το παράδειγμα της Κίνας δείχνει πώς οι κατασταλτικοί θεσμοί μπορούν να οδηγήσουν σε ταχεία οικονομική ανάπτυξη, αλλά με υψηλό κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος. Ενώ η χώρα έχει καταφέρει να προωθήσει τη βιομηχανική και τεχνολογική καινοτομία, το θεσμικό της μοντέλο περιορίζει τη συμμετοχή της κοινωνίας και επιδεινώνει τις κοινωνικές ανισότητες. Η περίπτωση της Κίνας αναδεικνύει την ανάγκη για θεσμικούς μετασχηματισμούς που θα προωθούν τη συμπεριληπτικότητα και τη βιωσιμότητα. Οι θεσμοί πρέπει να προσαρμοστούν έτσι ώστε να ενσωματώνουν την τεχνολογική πρόοδο στην κοινωνία, διασφαλίζοντας ότι τα οφέλη κατανέμονται δίκαια και ότι οι περιβαλλοντικοί πόροι προστατεύονται. (Acemoglu D., Johnson S., 2023)

3.4 Η Δημοκρατία : Η θεώρηση του Acemoglu και του Robinson

Ο Acemoglu και ο Robinson αναδεικνύουν τη δημοκρατία ως έναν από τους βασικότερους μηχανισμούς που στηρίζουν τη δημιουργία και τη λειτουργία συμπεριληπτικών θεσμών. Σε δημοκρατικά καθεστώτα, οι πολιτικοί θεσμοί παρέχουν διασφαλίσεις για την ελευθερία, την ισότητα και την αμεροληψία, ενώ προσφέρουν κανάλια πολιτικής συμμετοχής στους πολίτες. Αυτό το περιβάλλον αποθαρρύνει τις αυθαιρεσίες από ελίτ και εξουσίες, περιορίζοντας την εκμετάλλευση πόρων και την καταπίεση. Έτσι, η δημοκρατία ενισχύει την οικονομική σταθερότητα, καθώς οι πολίτες έχουν κίνητρα να συμμετέχουν στην οικονομική ζωή, γνωρίζοντας ότι οι προσπάθειές τους προστατεύονται από θεσμικά πλαίσια.

Η δημοκρατία έχει σημαντική και σταθερή θετική επίδραση στο ΑΕΠ. Οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις αυξάνουν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ περίπου κατά 20% μακροπρόθεσμα. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνονται και όταν χρησιμοποιούμε ημιπαραμετρικές μεθόδους αντιστοίχισης βάσει πιθανοτήτων για να ελέγξουμε τις δυναμικές του ΑΕΠ. Η δημοκρατία αυξάνει το μελλοντικό ΑΕΠ ενθαρρύνοντας τις επενδύσεις, αυξάνοντας την εκπαίδευση, προκαλώντας οικονομικές μεταρρυθμίσεις,

βελτιώνοντας την παροχή δημόσιων αγαθών και μειώνοντας τις κοινωνικές αναταραχές.. (Acemoglu D. , Robinson, Naidu, & Restrepo, 2019)

Περαιτέρω, οι δημοκρατικοί θεσμοί αποδεικνύονται ανθεκτικοί σε κρίσεις και αλλαγές, καθώς ενισχύουν τη λογοδοσία και τον έλεγχο της εξουσίας. Οι Acemoglu και Robinson επισημαίνουν ότι οι δημοκρατίες, μέσω της διαδικασίας του διαλόγου και της πολιτικής διαπραγμάτευσης, είναι καλύτερα εξοπλισμένες να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές εντάσεις. Αυτός ο μηχανισμός όχι μόνο προάγει τη συλλογική δράση αλλά και δημιουργεί τις συνθήκες για μακροχρόνια οικονομική πρόοδο. Αντιθέτως, σε μη δημοκρατικά καθεστώτα, η απουσία ελέγχου και η συγκέντρωση εξουσίας σε λίγα χέρια υπονομεύουν την καινοτομία, προκαλώντας στασιμότητα. Αυτή η θεώρηση υπογραμμίζει ότι η δημοκρατία δεν είναι μόνο πολιτικός στόχος αλλά και θεμέλιο οικονομικής ευημερίας.

3.5 "Η Δημιουργική Καταστροφή της AI και οι Θεσμοί: Προκλήσεις και Ευκαιρίες στην Εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης"

Ο David Ricardo, ένας από τους πρωτεργάτες της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας στις αρχές του 19ου αιώνα, είχε αντιληφθεί ότι η επίδραση των μηχανών δεν είναι εγγενώς θετική ή αρνητική. Η επίδρασή τους εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται και από τις αποφάσεις εκείνων που τις αναπτύσσουν. Αυτή η διαπίστωση είναι εξαιρετικά σημαντική στη σύγχρονη εποχή, όπου οι τεχνολογικές επιλογές καθορίζουν την κατεύθυνση της απασχόλησης και της οικονομικής ανάπτυξης. (Acemoglu D., Johnson S., 2024)

Η τεχνητή νοημοσύνη και οι προκλήσεις που φέρνει για τις καλές θέσεις εργασίας μπορεί να φαίνονται ως ένα εντελώς νέο ζήτημα, αλλά μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικά μαθήματα από τον David Ricardo, έναν από τους ιδρυτές της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας. Η σκέψη του, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Βιομηχανικής Επανάστασης, παραμένει εξαιρετικά επίκαιρη. Ο Ricardo αναγνώρισε ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες δεν είναι εγγενώς καλές ή κακές, αλλά η επίδρασή τους εξαρτάται από το πώς αξιοποιούνται και από το πλαίσιο στο

οποίο εντάσσονται. Στο έργο του *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817), ο Ricardo αρχικά υιοθέτησε μια θετική στάση απέναντι στα μηχανήματα, επισημαίνοντας ότι αυτά είχαν ενισχύσει τη ζήτηση για εργασία μέσω της αύξησης της παραγωγής και της μείωσης των τιμών. (Acemoglu D., Johnson S., 2024)

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εποχής ήταν η αυτοματοποίηση της κλώσης βαμβακιού, που είχε μειώσει το κόστος της κλωστής και είχε αυξήσει τη ζήτηση για ύφανση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μετατραπεί η υφαντική βιομηχανία σε μια επικερδή δραστηριότητα, απασχολώντας μεγάλο αριθμό Βρετανών εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων αυτών που είχαν χάσει προηγούμενες θέσεις εργασίας λόγω εκτοπισμού από την προβιομηχανική παραγωγή. Αυτή η θετική αρχική εμπειρία πιθανότατα επηρέασε την αισιόδοξη άποψη του Ricardo για τις μηχανές. (Acemoglu D., Johnson S., 2024)

Ωστόσο, η τεχνολογική πρόοδος δεν σταμάτησε εκεί. Με την εισαγωγή των ατμοκίνητων αργαλειών στα εργοστάσια βαμβακιού, οι ανεξάρτητοι τεχνίτες που εργάζονταν από το σπίτι βρέθηκαν αντιμέτωποι με χαμηλότερα εισοδήματα και σκληρότερες συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια. Οι αλλαγές αυτές υπονόμισαν τις καλές θέσεις εργασίας που προηγουμένως είχαν δημιουργηθεί και προκάλεσαν έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Η εμπειρία αυτή υπογραμμίζει τη σημασία της προσεκτικής διαχείρισης της τεχνολογικής αλλαγής και της ανάγκης για θεσμούς που θα προστατεύουν τους εργαζομένους από τις αρνητικές συνέπειες της δημιουργικής καταστροφής. (Acemoglu D., 2024)

Ο επιχειρηματίας και τεχνολόγος Marc Andreessen υποστηρίζει ότι η τεχνολογική πρόοδος, με την ενίσχυση της παραγωγικότητας, αποτελεί τον κεντρικό μοχλό για την οικονομική ανάπτυξη, την αύξηση των μισθών και τη δημιουργία νέων τομέων και θέσεων εργασίας. Η τεχνολογία, σύμφωνα με αυτόν, απελευθερώνει ανθρώπινους και κεφαλαιακούς πόρους, επιτρέποντας την αξιοποίησή τους σε πιο σημαντικές και πολύτιμες δραστηριότητες. Με τις ελπίδες για την τεχνητή νοημοσύνη να φτάνουν σε πρωτόγνωρα επίπεδα, γίνεται απαραίτητο να επανεξετάσουμε αυτές τις απόψεις και να αναλογιστούμε τη διττή φύση της καινοτομίας. Αν και η ιστορία δείχνει ότι η αντίσταση στη δημιουργική καταστροφή μπορεί να οδηγήσει σε στασιμότητα, αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να την υποδεχόμαστε άκριτα. Αντίθετα,

είναι ζωτικής σημασίας να διαχειριζόμαστε τις συνέπειές της μέσω ισχυρότερων θεσμών και υποστηρικτικών πολιτικών που προστατεύουν αυτούς που επηρεάζονται αρνητικά. (Acemoglu D., 2024)

Η τεχνητή νοημοσύνη δεν είναι αναπόφευκτο να οδηγήσει σε εκτεταμένες απώλειες θέσεων εργασίας. Εάν η ανάπτυξή της επικεντρωθεί αποκλειστικά στην αυτοματοποίηση, θα επιδεινώσει τις προκλήσεις για τους εργαζόμενους και θα ενισχύσει τις ανισότητες. Ωστόσο, η ΑΙ μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο για την ενίσχυση της παραγωγικότητας, παρέχοντας στους εργαζόμενους τα μέσα να αναλάβουν πιο σύνθετα καθήκοντα και να βελτιώσουν τις ικανότητές τους. Επομένως, η άκριτη αποδοχή της καταστροφικής πτυχής της καινοτομίας δεν πρέπει να μας αποπροσανατολίζει από πιο ελπιδοφόρα σενάρια ή να μας εγκλωβίζει σε προβληματικές κατευθύνσεις που ακολουθούμε σήμερα. (Acemoglu D., 2024)

Είναι κρίσιμο να διασφαλίσουμε ότι η καινοτομία διοχετεύεται προς κοινωνικά επωφελείς στόχους. Εάν οι αγορές αποτύχουν να προσανατολίσουν την τεχνολογική πρόοδο κατάλληλα, η δημόσια πολιτική και οι δημοκρατικές διαδικασίες μπορούν να παρέμβουν για να επανακαθορίσουν την πορεία της. Όπως ήδη βλέπουμε στις προσπάθειες για προώθηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας μέσω επιδοτήσεων, παρόμοιες πρωτοβουλίες μπορούν να εφαρμοστούν για τη μείωση των κινδύνων που προκύπτουν από την τεχνητή νοημοσύνη και άλλες ψηφιακές τεχνολογίες. Είναι αναγκαίο να αναγνωρίσουμε ότι οι κοινωνικές και οικονομικές δομές είναι εξαιρετικά περίπλοκες, και οποιαδήποτε διατάραξή τους μπορεί να οδηγήσει σε απρόβλεπτες συνέπειες που απαιτούν συνεχή παρακολούθηση και προσαρμογή. (Acemoglu D., 2024)

Κεφάλαιο 4^ο

4.1 Αποανάπτυξη και Κοινωνική Ευημερία

Ο όρος «σταθερή κατάσταση» αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον Adam Smith. Πολλοί κλασικοί οικονομολόγοι θεωρούν τη σταθερότητα ως το αναπόφευκτο τέλος της οικονομικής ανάπτυξης και ανάπτυξης που προκαλείται από την αύξηση του πληθυσμού και τη μείωση των αποδόσεων. Ο Smith, για παράδειγμα, ήταν

πεπεισμένος ότι η οικονομική ανάπτυξη ήταν η πηγή όλου του πλούτου και με αυτό έθεσε τα θεμέλια του νεοκλασικού «παραδείγματος οικονομικής ανάπτυξης».

«Η σταθερή κατάσταση είναι βαρετή και ισοδυναμεί με φτώχεια»

Adam Smith

Η αποανάπτυξη από την άλλη πλευρά, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο επιστημονικό και πολιτικό προσκήνιο δια μέσου του Nicholas Georgescu-Roegen.

Η κύρια ιδέα πίσω από την έννοια έχει οριστεί ως:

«Μια δίκαιη μείωση της παραγωγής και της κατανάλωσης που αυξάνει την ανθρώπινη ευημερία και βελτιώνει τις οικολογικές συνθήκες σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα»

Nicholas Georgescu-Roegen⁵

Την στιγμή λοιπόν που η οικονομική ανάπτυξη θεωρείται από τους κλασσικούς οικονομολόγους βασική προϋπόθεση για την ευημερία ενός λαού και σε πολλές κοινωνίες γίνεται αυτοσκοπός ως μέσο για την άνοδο και την ανάδειξη ενός λαού καθώς και την κοινωνική ανάπτυξη, εμφανίζεται ένα κύμα υποστηρικτών της αποανάπτυξης και επικεντρώνεται στο πως μπορεί να αξιοποιηθεί η νομισματική και η δημοσιονομική πολιτική και να χρηματοδοτηθούν οικολογικά έργα, τα οποία μπορούν να πετύχουν σταθερότητα των τιμών και μεγιστοποίηση της παραγωγικής ικανότητας της οικονομίας.

4.1.1 Ο Μαλθουσιανισμός

Ο Tomas Malthus⁶ ήταν ο πρώτος που υποστήριξε την σύνδεση μεταξύ του πληθυσμού και των μέσων διαβίωσης. Από τη μία πλευρά, οι άνθρωποι δεν είναι

⁵ Ο Nicholas Georgescu-Roegen (1906–1994) ήταν Ρουμάνος οικονομολόγος και μαθηματικός, γνωστός για τη διεπιστημονική του προσέγγιση στην οικονομία και για την πρωτοποριακή του εργασία στον τομέα της οικονομικής θεωρίας. Γεννημένος στην Κωνσταντίνα της Ρουμανίας, ανέπτυξε από νωρίς αγάπη για τα μαθηματικά, τα οποία σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, αποφοιτώντας το 1926. Στη συνέχεια, με υποτροφία, σπούδασε στη Σορβόνη, όπου πέρασε από τα μαθηματικά στη στατιστική και πήρε το διδακτορικό του το 1930, με διακρίσεις. (Maneschi & Zamagni, 1997)

ικανοί να ελέγξουν την εκθετική αύξηση του πληθυσμού τους. Από την άλλη, η παραγωγή τροφίμων αυξάνεται μόνο γραμμικά ή πράγματι λιγότερο από αναλογικά με την αυξημένη εισροή εργασίας λόγω της μείωσης των αποδόσεων, προκαλώντας τη συνεχή υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος τους. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον Μάλθους, ήταν η δυστυχία καθώς η υπέρβαση θα περιόριζε τα θετικά μέτρα και με τον τρόπο αυτό αυξάνεται ο αριθμός των θανάτων εξαιτίας των πολέμων, των λιμών και ασθε νειών. Επίσης περιορίζονται και τα προληπτικά δηλαδή αμβλώσεις, έλεγχος γεννήσεων και πορνεία. Μαλάκωσε κάπως το σκληρό του συμπέρασμα στη δεύτερη έκδοση των δοκιμίων του, όταν εισήγαγε την «ηθική συγκράτηση» (αγνότητα και καθυστερημένος γάμος) ως άλλο πιθανό προληπτικό μέτρο. (Malthus, 1798)

«Αν η αναλογία που κατέθεσα μεταξύ της φυσικής αύξησης του πληθυσμού και των τροφίμων αγγίζει σε οποιονδήποτε βαθμό την αλήθεια, τότε αντίθετα αποδεικνύεται ότι η εποχή κατά την οποία ο αριθμός των ανθρώπων υπερβαίνει τα μέσα συντήρησης έχει από καιρό φθάσει, αυτή δε η αναγκαία περιοδική μεταβολή, αυτή η διαρκώς συντηρούμενη αιτία περιοδικής δυστυχίας, υφίσταται από τις απαρχές της ανθρώπινης ιστορίας»

(Malthus, 1798)

Η συγγραφή για την ανάγκη ελέγχου του πληθυσμού εξακολουθεί να είναι ταμπού και η ένδειξη ως Νεομαλθουσιανός συνήθως θεωρείται αρνητική. Επιπλέον, το κυρίαρχο ρεύμα κατά του Μάλθους τείνει να υποστηρίζει ότι ήταν υπερβολικά απαισιόδοξος σε σχέση με την τεχνολογική πρόοδο και ότι οι θεωρίες του έχουν αποδειχθεί λανθασμένες από την ιστορία. Αυτή η γραμμή σκέψης μοιάζει με το παράλογο επιχείρημα ότι η ανθρωπότητα δεν θα «ξεμείνει» από μη ανανεώσιμους πόρους, επειδή αυτό δεν έχει συμβεί ποτέ στο παρελθόν. Αντίθετα, είναι πολύ πιο πιθανό ότι οι επιπτώσεις της αρχής του πληθυσμού του Μάλθους έχουν μόνο αναβληθεί λόγω της τεράστιας ενεργειακής επιδότησης που η ανθρώπινη οικονομία έλαβε και συνεχίζει να λαμβάνει από την αξιοποίηση των υπόγειων αποθεμάτων ηλιακής ενέργειας εκατομμυρίων προϊστορικών καλοκαιριών, που ονομάζονται ορυκτά καύσιμα. Αυτή η επιδότηση μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε την

⁶ Ο Τόμας Μάλθους (Thomas Malthus, 13/14 Φεβρουαρίου 1766 - 29 Δεκεμβρίου 1834) ήταν Άγγλος οικονομολόγος και δημογράφος, γνωστός κυρίως για τη θεωρία του σχετικά με την πληθυσμιακή αύξηση. (MacRae, 2024)

αποκαλούμενη «μοντέρνα γεωργία» μας, η οποία χρησιμοποιεί περισσότερη ενέργεια από ορυκτά καύσιμα από ό,τι παράγει σε θερμίδες τροφίμων. Μόλις αυτή η επιδότηση αρχίσει να μειώνεται, μπορεί να δούμε τον «Μαλθουσιανό διάβολο» να ξεδιπλώνεται ξανά.

Όπως θα δούμε, η δική του αναλυτική προσέγγιση του Daly χρησιμοποιεί τις υπηρεσίες και τα αποθέματα με διαφορετικό τρόπο, δεν διακρίνει μεταξύ ροών και κεφαλαίων και εισάγει τη «διαπερατότητα» αντί αυτών. Αυτές οι αλλαγές του επιτρέπουν να περιγράψει την κανονιστική έννοια της οντολογικής σταθερής κατάστασης ως: «μια οικονομία με σταθερά αποθέματα ανθρώπων και τεχνουργημάτων, που διατηρούνται σε επιθυμητά, επαρκή επίπεδα με χαμηλούς ρυθμούς συντήρησης ‘διαπερατότητας’, δηλαδή με τις χαμηλότερες δυνατές ροές υλικών και ενέργειας από το πρώτο στάδιο της παραγωγής (εξάντληση υλικών χαμηλής εντροπίας από το περιβάλλον) στο τελευταίο στάδιο της κατανάλωσης (ρύπανση του περιβάλλοντος με απόβλητα υψηλής εντροπίας και εξωτικά υλικά).»

Οι άνθρωποι πρέπει να ζουν από τις υπηρεσίες των ανανεώσιμων κεφαλαίων και όχι από τις ροές των αποθεμάτων που εξαντλούνται. (Georgescu-Roegen, 2010) . Η αντιμετώπιση του προβλήματος του πληθυσμού από τους συγγραφείς της αποανάπτυξης είναι είτε ελλιπής, είτε ασυνεπής. Ο ίδιος ο Georgescu-Roegen ήταν ασαφής σχετικά με τις πολιτικές προτάσεις. Αντ' αυτού, επικεντρώθηκε στο ερώτημα πόσοι άνθρωποι θα μπορούσαν δυνητικά να υποστηριχθούν από τον πλανήτη, οι οποίοι, κατά την άποψή του, ήταν όσοι μπορούσαν να τροφοδοτηθούν επαρκώς από τη βιολογική γεωργία. Επομένως, πρότεινε έμμεσα έναν σταθερό πληθυσμό, κάτι που είναι σαφώς ασυμβίβαστο με την αποανάπτυξη προς το μηδέν. Όπως η αναπτυσσόμενη οικονομία απαιτεί την αύξηση του εργατικού δυναμικού, η μειούμενη οικονομία χρειάζεται να μειωθεί ο πληθυσμός – τουλάχιστον μακροπρόθεσμα. (Georgescu-Roegen, 2010). Ένα ζήτημα που συνήθως παραβλέπεται από τους τεχνολογικά αισιόδοξους είναι ότι με τον σημερινό μη βιώσιμο τρόπο ζωής, θα ήταν πολύ επικίνδυνο αν οι άνθρωποι έβρισκαν μια ανεξάντλητη και φθηνή πηγή ενέργειας, ακόμα και αν ήταν φιλική προς το περιβάλλον. Αν ανακαλύπταμε κάποια ‘θαυματουργή’ πηγή ενέργειας, μια μαζική έκρηξη του ανθρώπινου πληθυσμού (P) και της κατανάλωσής του (A) και, συνεπώς, μια τεράστια επίδραση (I) θα ήταν πιθανό αποτέλεσμα. Η πίεση που ασκεί η οικονομία μας στα οικοσυστήματα, από τη στιγμή

που ανακαλύψαμε και μάθαμε να χρησιμοποιούμε τα ορυκτά καύσιμα, είναι καλό αποδεικτικό στοιχείο αυτού. Με άλλα λόγια, είναι πολύ πιθανό ότι υπάρχει κάποια άμεση σχέση μεταξύ της ποσότητας ενέργειας καταναλώνεται και της προκαλούμενης περιβαλλοντικής ζημιάς. (Georgescu-Roegen, 2010)

Οι συγγραφείς της αποανάπτυξης έχουν αγγίξει ελάχιστα τις αντιπαραθέσεις που αναλύθηκαν παραπάνω και έχουν θρησκευτικά υιοθετήσει τη θέση του Georgescu-Roegen κατά της σταθερής κατάστασης. Επιπλέον, αποτυγχάνουν να θέτουν επαρκώς ερωτήματα σχετικά με το τελικό σημείο αυτού που προπαγανδίζουν, παραλείποντας βολικά τη λέξη «εξαφάνιση» όταν παραθέτουν τον Georgescu-Roegen. Αντίθετα, η εστίαση του επιχειρήματος τίθεται στο γεγονός ότι οι πλούσιες βιομηχανοποιημένες χώρες έχουν ήδη ξεπεράσει τα βιώσιμα όρια και, συνεπώς, η από-ανάπτυξη είναι απαραίτητη. Αν και σίγουρα αληθές, αυτό από μόνο του δεν αποτελεί λόγο για την απόρριψη του στόχου μιας σταθερής οικονομικής κατάστασης σε παγκόσμιο επίπεδο σε κάποιο αμοιβαία συμφωνημένο βιώσιμο επίπεδο διαπερατότητας. Για να είναι η SSE δίκαιη όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο, ο πλούσιος Βορράς θα πρέπει να απόαναπτυχθεί για να επιτρέψει κάποια περισσότερη οικονομική ανάπτυξη στον φτωχό Νότο. Η οικονομική απόανάπτυξη μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως ένας δρόμος που οδηγεί σε μια παγκοσμίως δίκαιη οικονομικής σταθερής κατάστασης.

Αξιοσημείωτη είναι και η έρευνα σχετικά με τον Στόχο 8 «Αξιοπρεπής Εργασία και Οικονομική Ανάπτυξη» των ΣΒΑ. Διαπιστώνεται ότι από την οπτική της ισχυρής βιωσιμότητας ο στόχος αυτός δεν πληροί τις προδιαγραφές και προτείνεται ένα νέο πλαίσιο σύμφωνο με την «Βιώσιμη Ανάπτυξη και την Οικονομική Αποανάπτυξη», λαμβάνοντας υπόψη ότι μια ολοκληρωμένη και συστημική προσέγγιση για την επίτευξη των συνολικών στόχων, δηλαδή ένα βιώσιμο μέλλον τόσο για τις παρούσες όσο και για τις μελλοντικές γενιές. Επιπρόσθετα αναδύονται νέοι δείκτες για τη μέτρηση της εξάρτησης των κοινωνιών από την οικονομική ανάπτυξη, για να διασφαλιστεί η παροχή ευημερίας ανεξάρτητα από την οικονομική ανάπτυξη. (Kreinin & Aigner, 2022)

Οι ανθρώπινες ανάγκες μπορούν να ικανοποιηθούν από μια σχετικά αποδοτική πλευρά πόρων, είτε από την μη εμπορευματοποιημένη ανάγκη πχ δημόσια

συγκοινωνία, φαγητό από μια κοινωνική κουζίνα είτε μέσω σπάνιων και μη αποδοτικών πόρων εμπορευμάτων (ιδιωτικό αυτοκίνητο, γεύμα με υπηρεσία παράδοσης στο σπίτι) . Στον καπιταλισμό ακόμη και τα βασικά αγαθά όπως κατοικία, υγειονομική περίθαλψη, διαμετακόμιση, θρεπτικά τρόφιμα, ενέργεια, πόσιμο νερό, παιδεία εμπορευματοποιούνται και η πρόσβασή τους επιτυγχάνεται με πολύ υψηλές τιμές. Για να αποκτήσουν οι άνθρωποι το απαραίτητο εισόδημα είναι ανάγκη να εισέλθουν στη καπιταλιστική αγορά και να εργάζονται στην παραγωγή από πράγματα που πιθανώς δεν χρειάζονται προκειμένου να εξασφαλίσουν πράγματα που αναγκαίως χρειάζονται. Η τεχνητή έλλειψη των βασικών αναγκών εξασφαλίζει μια σταθερή ροή εργασίας για την καπιταλιστική ανάπτυξη. (Olk, Schneider, & Hickel, 2023)

4.2 Βιωσιμότητα

Εάν η βελτίωση της παραγωγικότητας ή η ύφεση οδηγήσουν σε ανεργία, οι άνθρωποι υφίστανται απώλεια πρόσβασης σε βασικά αγαθά και χρειάζεται ανάπτυξη για την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Αυτό εξηγεί γιατί παρά τα υψηλά επίπεδα του καπιταλισμού, τα επίπεδα παραγωγής και χρήσης πόρων και πολλές βασικές ανάγκες παραμένουν ανεκπλήρωτες ακόμη και σε χώρες με υψηλά εισοδήματα. Μια διατυπωμένη θέση του Μαρξ είναι ότι

«Ο καπιταλισμός, μέσα από την διαδικασία της ανάπτυξής του, καταστρέφει τις δύο βασικές πηγές πλούτου, την φύση και τον άνθρωπο».

Τα κριτήρια ισχυρής βιωσιμότητας προέρχονται από την αναγνώριση ότι οι φυσικοί πόροι είναι βασικές εισροές στην οικονομική παραγωγή, κατανάλωση ή ευημερία που δεν μπορούν να αντικατασταθούν από φυσικό ή ανθρώπινο κεφάλαιο κατανοείται ότι ορισμένα περιβαλλοντικά στοιχεία είναι μοναδικά και ότι ορισμένες περιβαλλοντικές διεργασίες μπορεί να είναι μη αναστρέψιμες σε σχετικούς χρονικούς ορίζοντες. Οι ερευνητικοί τομείς της αποανάπτυξης και της βιώσιμης εργασίας βασίζονται στο παράδειγμα της ισχυρής βιωσιμότητας που θεωρεί την οικονομία ως υποσύστημα της κοινωνίας, η οποία με τη σειρά της αποτελεί υποσύστημα του περιβάλλοντος (Elden & Olsen, 2019). Ενώ τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα δεν είναι «φυσικά» (δεν δεσμεύονται από οποιονδήποτε «φυσικό νόμο» αλλά

δημιουργούνται από τους ανθρώπους και επομένως μπορούν να αλλάξουν), δεν είναι δυνατόν να αλλάξουμε το φυσικό σύστημα ή τα οικολογικά όρια (Spash, 2020). Αν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των οικονομικών και περιβαλλοντικών πτυχών της βιωσιμότητας, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να δώσουμε προτεραιότητα στο περιβαλλοντικό, καθώς τόσο η κοινωνία όσο και η οικονομία εξαρτώνται από αυτό.

Η έρευνα στην αποανάπτυξη ενδιαφέρεται για μια «κοινωνικά βιώσιμη και δίκαιη μείωση (και τελικά σταθεροποίηση) της ροής υλικών της κοινωνίας», ενώ εξασφαλίζει την ευημερία. (Kallis, 2011) Σήμερα, τα σενάρια μετά την ανάπτυξη και αποανάπτυξη, είναι η καλύτερη επιλογή της ανθρωπότητας για την αποφυγή της καταστροφικής αύξησης της θερμοκρασίας κατά 1,7 βαθμούς έως το 2030, όπως προβλέπεται από την τελευταία έκθεση της IPCC (Hickel, 2021). Αυτό συμβαίνει επειδή «τα σενάρια αποανάπτυξης ελαχιστοποιούν πολλούς βασικούς κινδύνους για τη βιωσιμότητα και τη δυνατότητα εφαρμογής σε σύγκριση με τα μονοπάτια που καθοδηγούνται από την τεχνολογία, όπως η εξάρτηση από την υψηλή αποσύνδεση ενέργειας-ΑΕΠ, η μεγάλης κλίμακας απομάκρυνση διοξειδίου του άνθρακα και η μεγάλης κλίμακας και υψηλής ταχύτητας μετατροπή σε ανανεώσιμη ενέργεια» (Keyber & Lenzen, 2021). Σημαντικά, η έμφαση της από-ανάπτυξης έγκειται στον περιορισμό της οικονομικής επέκτασης του Παγκόσμιου Βορρά για να δοθεί στους ανθρώπους στον Παγκόσμιο Νότο η ευκαιρία να καλύψουν τις υλικές τους ανάγκες για ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη. Η αποανάπτυξη αναφέρεται στον αναπροσανατολισμό της οικονομίας προς την κοινωνική ευημερία – αυτό μπορεί ακόμη και να συνεπάγεται ονομαστική οικονομική ανάπτυξη στον Παγκόσμιο Νότο βραχυπρόθεσμα, καθώς η υλική και ενεργειακή επέκταση είναι αναγκαία για την παροχή των ανθρώπινων αναγκών.

Η αποανάπτυξη απαιτεί να δημιουργηθούν **δημοκρατικές καθολικές δημόσιες υπηρεσίες** για τον οριστικό τερματισμό της τεχνητής σπανιότητας των βασικών ειδών που να ικανοποιούν τις ανάγκες και να έχουν το χαρακτηριστικό της ριζικής αφθονίας. (Hickel & Kallis, 2019) Η αποανάπτυξη συσχετίζεται με την επέκταση των καθολικών δημοσίων υπηρεσιών, την συντόμευση της εργάσιμης εβδομάδας, την καθιέρωση της δημόσιας εγγύησης εργασίας και την μείωση των ανισοτήτων και αποσυνδέουν την ανθρώπινη ευημερία από την οικονομική ανάπτυξη με όρους αύξησης της παραγωγής και της κατανάλωσης και του ΑΕΠ. Ο λόγος είναι

ότι η οικονομική ανάπτυξη σε όρους ΑΕΠ οδηγεί αναπόφευκτα σε αυξημένη χρήση της γης, των υλικών και της ενέργειας, στην αύξηση των αποβλήτων και των ρύπων, στην ενίσχυση των κοινωνικών ανισοτήτων και της φτώχειας, και στην περιβαλλοντική επιβάρυνση των φτωχών και των υπανάπτυκτων χωρών από την αυξημένη χρήση της ενέργειας εκ μέρους των πλούσιων κρατών (Research and Degrowth, 2010). Η διακήρυξη του Παγκόσμιου Συνεδρίου για την αποανάπτυξη έθετε το ζήτημα της βιωσιμότητας και των αδιεξόδων στην αναπτυξιακή πολιτική.

Οι προβλέψεις αυτές επιβεβαιώθηκαν τα επόμενα χρόνια με την κρίση του δημοσίου χρέους και των χρηματοπιστωτικών αγορών στις ΗΠΑ, την Ιρλανδία, την Ελλάδα και τον ευρωπαϊκό νότο. Είναι ανάγκη να διευκρινιστεί ότι το κίνημα της αποανάπτυξης δεν συνεπάγεται και συνολική άρνηση για ανάπτυξη αλλά επιδιώκει να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με την φύση και την διανομή του πλούτου, την επικινδυνότητα μιας αλόγιστης ανάπτυξης τόσο στο περιβάλλον, όσο και σε άλλα κοινωνικά αγαθά όπως δικαιοσύνη, ισότητα, δημοκρατία, ποιότητα ζωής και τις κοινωνικές σχέσεις (Fournier, 2008)

Τα τελευταία χρόνια η οικονομική αποανάπτυξη έχει αναβιώσει σε πολλές χώρες, κυρίως ευρωπαϊκές, τόσο στην δημοφιλή όσο και στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, και οι υποστηρικτές υιοθετούν κατηγορηματικά την αντίληψη της απόρριψης μιας οικονομίας σταθερής κατάστασης και υποστηρίζουν ότι η οικονομική αποανάπτυξη είναι ο μόνος εναλλακτικός βιώσιμος στόχος στην αναπτυσσόμενη οικονομία. Η οικονομική αποανάπτυξη δεν είναι αυτοσκοπός αλλά ο δρόμος προς μια παγκοσμίως δίκαιη οικονομία σταθερής κατάστασης. (Kerschner, 2010)

4.3 Η αποανάπτυξη ως εργαλείο ανασυγκρότησης τοπικών κοινωνιών.

Το El Hierro το μικρότερο από τα Κανάρια Νησιά, αποτελεί ένα διεθνώς αναγνωρισμένο πρότυπο ενεργειακής μετάβασης και βιώσιμης ανάπτυξης. Το υβριδικό σύστημα που υιοθετήθηκε, συνδυάζοντας ανεμογεννήτριες με αντλησιοταμιευτικό υδροηλεκτρικό σταθμό, επιτυγχάνει υψηλή ενεργειακή αυτάρκεια. Το έργο, με την ονομασία "Gorona del Viento", σχεδιάστηκε ώστε να καλύπτει τις ενεργειακές ανάγκες του νησιού μέσω ανανεώσιμων πηγών, μειώνοντας δραστικά την εξάρτηση από ορυκτά καύσιμα. Παρόλο που οι κάτοικοι δεν είδαν

άμεση μείωση στους λογαριασμούς τους λόγω του ενιαίου ενεργειακού κόστους στην Ισπανία, η τοπική αυτοδιοίκηση επανεπένδυσε τα κέρδη του έργου σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά προγράμματα. Ο στόχος της πλήρους ενεργειακής ανεξαρτησίας παραμένει υψηλός, το έργο εξαρτάται ακόμα από επιδοτήσεις και κεντρικούς χρηματοδοτικούς μηχανισμούς. Επιπλέον, η τουριστική ανάπτυξη, που συμβάλλει στην οικονομική ανάκαμψη, δημιουργεί εποχικές αυξήσεις στην ενεργειακή ζήτηση. Αν και το σύστημα λειτουργεί ως βιώσιμο μοντέλο, παραμένει απαραίτητη η διαρκής προσαρμογή του στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Η Τήλος, ένα μικρό νησί στο Αιγαίο με περιορισμένους πόρους, χρηματοδοτήθηκε από την ΕΕ μέσω του προγράμματος Horizon 2020 για να εφαρμόσει ένα υβριδικό ενεργειακό σύστημα. Το σύστημα συνδυάζει έναν ανεμόμυλο, ένα φωτοβολταϊκό πάρκο και σύγχρονες μπαταρίες αποθήκευσης ενέργειας, οι οποίες παρέχουν ενεργειακή αυτονομία για έως και 12 ώρες. Σε αντίθεση με το Ελ Ιέρο, η Τήλος εισάγει την υπερβάλλουσα ενέργεια στο γειτονικό σύστημα της Κω μέσω υποθαλάσσιου καλωδίου, βελτιώνοντας τη σταθερότητα του δικτύου της περιοχής. Το έργο αυτό έχει μειώσει σημαντικά τις εκπομπές CO₂ και έχει μειώσει το κόστος ενέργειας κατά περίπου 350.000 ευρώ ετησίως για το ευρύτερο ενεργειακό δίκτυο. Η επιτυχία της Τήλου δεν περιορίζεται μόνο στα τεχνολογικά επιτεύγματα. Το έργο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινότητας, η οποία συνέβαλε στον σχεδιασμό μέσω δημόσιων διαβουλεύσεων. Επιπλέον, μέρος των κερδών επανεπενδύεται σε κοινωνικές πρωτοβουλίες, όπως βιβλία για τη δημοτική βιβλιοθήκη, βελτίωση της κοινότητας και προγράμματα ανακύκλωσης. Ωστόσο, η κλίμακα και η γεωγραφική απομόνωση του νησιού θέτουν περιορισμούς στη συνολική του ενεργειακή ανεξαρτησία, ιδίως κατά τις περιόδους αυξημένης ζήτησης λόγω τουρισμού. Παρά τις προκλήσεις αυτές, η Τήλος αποτελεί πρότυπο συνεργασίας μεταξύ τοπικών αρχών, ιδιωτικών εταιρειών και διεθνών φορέων.

Παρότι οι στόχοι αυτών των έργων δεν ορίζονται από την αποανάπτυξη, επιτυγχάνουν σε μεγάλο βαθμό την εφαρμογή των αρχών της. Η ενεργειακή δημοκρατία και η τοπική αυτάρκεια, που χαρακτηρίζουν αυτά τα έργα, συνεισφέρουν στην ενεργοποίηση της συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση πόρων και λήψη αποφάσεων. Επιπλέον, τέτοια εγχειρήματα ενισχύουν την κοινωνική συνοχή

μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας, της προώθησης βιώσιμου τουρισμού και της ενδυνάμωσης των τοπικών οικονομιών.

Καταδεικνύεται η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο σχεδιάζονται και υλοποιούνται τα τοπικά ενεργειακά έργα και εντοπίζονται πολλοί περιορισμοί στην εφαρμογή των ιδεών της αποανάπτυξης. Η εξάρτηση από κεντρικά χρηματοδοτικά μοντέλα και η πίεση για οικονομική απόδοση, ιδίως σε ένα καπιταλιστικό σύστημα, μπορεί να περιορίσουν τη ριζοσπαστική δυναμική τέτοιων πρωτοβουλιών. Για να ενισχυθεί η συνάφεια με τις αρχές της αποανάπτυξης, απαιτείται μεγαλύτερη έμφαση στη συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών, στην αποκέντρωση της διαχείρισης και στη μείωση της συνολικής κατανάλωσης. Οι συγκεκριμένες περιπτώσεις προσφέρουν χρήσιμα μαθήματα για το πώς η ενεργειακή μετάβαση μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικού μετασχηματισμού, προωθώντας παράλληλα την κοινωνική ευημερία και την περιβαλλοντική ισορροπία. Τελικά η συνολική εφαρμογή της αποανάπτυξης απαιτεί βαθύτερες αλλαγές στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα. (Tsagakari, Roca, & Kallis, 2021)

Κεφάλαιο 5^ο

5.1 Συνθήκη της Ρώμης του 1957 και Κοινοί Θεμελιώδεις Στόχοι

Η συνθήκη της Ρώμης του 1957 καλεί τα κράτη-μέλη να υιοθετήσουν μια συντονισμένη οικονομική δράση για την επίτευξη των κοινών θεμελιωδών στόχων για *«σταθερή και διαρκή μη-πληθωριστική οικονομική ανάπτυξη, επιτυγχάνοντας παράλληλα υψηλό επίπεδο απασχόλησης και κοινωνικής συνοχής» αναφέρει το άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.*

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), ιδρύεται το 1998 με την Συνθήκη του Άμστερνταμ με έδρα την Φρανκφούρτη της Γερμανίας, αποτελείται από 19 κ-μ της Ε.Ε. και έχει σαν βασική αρμοδιότητα να ασκεί την νομισματική πολιτική εντός της Ευρωζώνης. Η ερευνητική εργασία που θα υλοποιήσουμε σκοπό έχει να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα έχει υλοποιήσει την νομισματική της πολιτική με πρωταρχικό στόχο την σταθερότητα των τιμών, ύστερα

από την τελευταία χρηματοπιστωτική κρίση. Όπως έχει αναδειχτεί και παραπάνω η πραγματική οικονομία είναι διάχυτη και καθ' επέκταση η αξιολόγηση και ο καθορισμό κανόνων συνιστά μια αρκετά σύνθετη και συνάμα δύσκολη διαδικασία όσο αφορά την σταθερότητα των τιμών, την νομισματική πολιτική και όχι μόνο.

Η ΕΚΤ ακολουθεί τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου, ωστόσο, η ίδρυσή της προσιδιάζει με αυτή μιας εμπορικής εταιρείας, δηλαδή έχει μετόχους και μετοχικό κεφάλαιο, το οποίο ανέρχεται στα 11 δις ευρώ που κατέχουν οι εθνικές κεντρικές τράπεζες των κ-μ ως μέτοχοι. Τα βασικά καθήκοντα της όπως αναφέρονται στο καταστατικό της εκτός από την άσκηση νομισματικής πολιτικής και τον καθορισμό του ύψους των τιμών των επιτοκίων και άρα τον έλεγχο της προσφοράς χρήματος και του πληθωρισμού είναι και να διενεργεί πράξεις συναλλάγματος, να κατέχει και να διαχειρίζεται τα συναλλαγματικά διαθέσιμα των κρατών μελών στην Ευρωζώνη. Επιπρόσθετα να διασφαλίζει τα κατάλληλα μέσα εποπτείας των χρηματοπιστωτικών αγορών και των ιδρυμάτων των εθνικών αρχών, να μεριμνά για την ασφάλεια και την εποπτεία του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος, καθώς και να παρέχει εξουσιοδότηση σε χώρες της ευρωζώνης να εκδίδουν χαρτονομίσματα ευρώ €. Μια ακόμη βασική αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας είναι να παρακολουθεί τις τάσεις των τιμών και να αξιολογεί τους κινδύνους που προκύπτουν από την σταθερότητα των τιμών.

Η θεσμική διάρθρωση της Ευρωζώνης και οι επιπτώσεις της στην οικονομική σταθερότητα έχουν αποτελέσει αντικείμενο ενδελεχούς ανάλυσης, ιδίως μετά από διαδοχικές κρίσεις που ανέδειξαν τις εγγενείς αδυναμίες της. Το βασικό πρόβλημα της Ευρωζώνης είναι η έλλειψη πλήρους ελέγχου των κρατών-μελών επί του νομίσματός τους. Αυτό δημιουργεί μια ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση, καθώς σε περιόδους κρίσεων ρευστότητας οι αγορές αμφιβάλουν για την ικανότητα των κυβερνήσεων να εξυπηρετήσουν το χρέος τους, οδηγώντας σε αυτοεκπληρούμενες κρίσεις. Η απουσία ενός «δανειστή έσχατης ανάγκης» κατά την κρίση χρέους του 2010–2012 οδήγησε σε σοβαρή κατακερματισμό των αγορών ομολόγων, με τις αποδόσεις των χωρών της περιφέρειας να εκτοξεύονται και να ενισχύουν την ύφεση μέσω πολιτικών λιτότητας. (Grauwe & Ji, 2022)

Οι θεσμικές αλλαγές που ακολούθησαν, όπως το Πρόγραμμα Άμεσων Νομισματικών Συναλλαγών (OMT) της ΕΚΤ το 2012, αποτέλεσαν σημείο καμπής. Η δέσμευση της ΕΚΤ να παρέχει απεριόριστη ρευστότητα στις αγορές ομολόγων, υπό όρους λιτότητας, απέτρεψε την περαιτέρω κατάρρευση της Ευρωζώνης. Ωστόσο, αυτή η πολιτική συνοδεύτηκε από ασάφειες, καθώς η απαίτηση εφαρμογής μέτρων λιτότητας έθετε υπό αμφισβήτηση τον κύριο σκοπό του προγράμματος—τη διαχείριση κρίσεων ρευστότητας ή φερεγγυότητας. Η ασάφεια αυτή αποδυνάμωσε την αξιοπιστία του προγράμματος και κατέδειξε την ανάγκη για πιο ευέλικτα εργαλεία. Κατά την πανδημία COVID-19, το νέο θεσμικό πλαίσιο, με κορυφαίο παράδειγμα το Πρόγραμμα Πανδημικής Έκτακτης Αγοράς Ομολόγων (PEPP), έδειξε ότι η ΕΚΤ μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς τους περιορισμούς του παρελθόντος. Χωρίς προϋποθέσεις λιτότητας, το PEPP έστειλε ισχυρό μήνυμα στις αγορές ότι υπήρχε αμέριστη υποστήριξη προς τα κράτη-μέλη, αποτρέποντας έναν νέο γύρο κατακερματισμού. (Grauwe & Ji, 2022)

Επιπλέον, το σχέδιο ανάκαμψης NextGenerationEU αποτέλεσε σημαντική θεσμική καινοτομία, καθώς εισήγαγε την κοινή έκδοση ευρωομολόγων και ενίσχυσε την εμπιστοσύνη στο μέλλον της Ευρωζώνης. Τα ευρωομόλογα, που άλλοτε θεωρούνταν πολιτικά αδύνατα, χρηματοδότησαν άμεσα χώρες που επλήγησαν περισσότερο από την πανδημία, επιδεικνύοντας έμπρακτη αλληλεγγύη και μειώνοντας την πιθανότητα κρίσης χρέους. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι, αν και η Ευρωζώνη έχει προχωρήσει θεσμικά, παραμένει μια εύθραυστη κατασκευή. Η έλλειψη πλήρους εξουσίας των κρατών-μελών επί της ΕΚΤ δημιουργεί αβεβαιότητα για την ετοιμότητα του θεσμού να ανταποκριθεί σε μελλοντικές κρίσεις. Παρά την πρόοδο, οι δομικές ασυμμετρίες της Ευρωζώνης υποδεικνύουν ότι η διαρκής ανθεκτικότητα απαιτεί περαιτέρω ενοποίηση, τόσο στη νομισματική όσο και στη δημοσιονομική πολιτική. (Grauwe & Ji, The fragility of the Eurozone: Has it disappeared?, 2022)

5.2 Ο επαναπροσδιορισμός Ευρωζώνης μετά την Κρίση του 2008.

Όταν ξέσπασε το 2010 η κρίση του δημοσίου χρέους, η Ευρωζώνη αγωνίστηκε για να μην κατακερματιστεί από αυτή την αστάθεια. Επαναπροσδιόρισε τον ρόλο και τον σκοπό της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ωθώντας την προς την λογική παροχής υποστήριξης της ρευστότητας προς τις εθνικές κυβερνήσεις. Ο

επαναπροσδιορισμός ήταν βίαιος καθώς η εναλλακτική ήταν η κατάρρευση του συστήματος.

Από την φύση της η Ευρωζώνη είναι μια εύθραυστη κατασκευή και αυτό συμβαίνει διότι οι κυβερνήσεις των κ-μ εκδίδουν ομόλογα σε νόμισμα πάνω στο οποίο δεν ελέγχουν. Με άλλα λόγια είναι σαν το κάθε κ-μ να εκδίδει χρέος σε ένα ξένο νόμισμα και με τον τρόπο αυτό δυσκολεύονται να δώσουν στους ομολογιούχους τις απαραίτητες εγγυήσεις. Υπάρχει ένας μεγαλύτερος κίνδυνος οι κυβερνήσεις να ξεμείνουν από μετρητά, ο οποίος με την σειρά του δημιουργεί την δυνατότητα αυτοεκπληρούμενων κρίσεων ρευστότητας, οι οποίες μπορούν να αναγκάσουν την κυβέρνηση να χρεοκοπήσει. (Grauwe, 2011). Από την άλλη πλευρά του νομίσματος αυτό δεν συμβαίνει σε μια αυτόνομη χώρα η οποία εκδίδει το δικό της νόμισμά και οι επενδυτές γνωρίζουν ότι η κεντρική τράπεζα δεν θα “ξεμείνει” ποτέ από μετρητά ακόμα και σε περιόδους κρίσεων. Στις περισσότερες δικαιοδοσίες, ένας εγχώριος κυρίαρχος κατέχει την κεντρική τράπεζα και το χρέος της έχει κεντρικό ρόλο στην εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής. Στην Ευρωζώνη, ωστόσο, δεν υπάρχει ενιαίο ασφαλές περιουσιακό στοιχείο και τα μεμονωμένα κράτη μέλη μπορούν να χρεοκοπήσουν για το χρέος προς την ΕΚΤ (Gabor & Vestergaard, 2018)

Το ελληνικό μοντέλο ανάπτυξης καθώς και τα χρόνια ελλείμματα που εμφάνιζε η χώρα σε συνδυασμό με την χρηματοπιστωτική κρίση που άρχισε το καλοκαίρι του 2007 στις ΗΠΑ προκάλεσαν την ελληνική κρίση του 2009. Η αρωγή τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από το ΔΝΤ κρίθηκε απαραίτητη, θέτοντας ως αναγκαστική προϋπόθεση να εφαρμοστούν **τα μέτρα λιτότητας**. Η ΕΚΤ ακολούθησε μια στρατηγική σχετικά με την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης η οποία αντικατοπτρίζει την βαθμιαία διαπίστωση ότι το κοινό νόμισμα παρουσιάζει αδυναμίες και δίνει απαντήσεις δημιουργώντας μια σειρά καινοτόμων προσεγγίσεων, όπως την ενιαία εποπτεία και εξυγίανση καθώς και την εφαρμογή του PSI. Αρχικά η **θεσμική αρχιτεκτονική ενός κοινού νομίσματος παρουσίαζε αρκετά κενά** τα οποία επιζητούσαν την άμεση κατοχύρωση ενός μηχανισμού επίλυσης κρίσεων και την ικανότητα της Ευρωζώνης να παράσχει οικονομική αρωγή.

Όταν ξεκίνησε η πανδημία, η αντίδραση της ΕΚΤ ήταν αρκετά άμεση καθώς κατάλαβε ότι προκλήθηκε μια καθοδική σπείρα στην οικονομική δραστηριότητα και μαζικά προβλήματα ρευστότητας τόσο σε ιδιωτικές επιχειρήσεις όσο και σε

κυβερνήσεις. Η επιβολή των όρων λιτότητας στην ενεργοποίηση στήριξης ρευστότητας στις αγορές κρατικών ομολόγων δεν θα αποτελούσε μια παραγωγική πολιτική καθώς θα επιδείνωνε την ύφεση. Το πρόγραμμα PEPP, ήταν καθοριστικό για την αποτροπή της αύξησης της απόδοσης των ομολόγων και την αποφυγή μιας νέας κρίσης δημόσιου χρέους. Κατέστησε σαφές ότι υπήρχε μια Κεντρική Τράπεζα έτοιμη να στηρίξει τους κυρίαρχους άνευ όρων. Ένα αρκετά ρηξικέλευθο βήμα στην οικονομική σκέψη και τη χάραξη πολιτικής στην Ευρωζώνη.

5.3 Ο ρόλος των επίσημων θεσμών στην οικονομική συμπεριφορά και ο ρόλος του πολιτισμικού φίλτρου στις οικονομικές συναλλαγές.

Ενώ οι επίσημοι θεσμοί είναι απαραίτητοι για τη δομή των οικονομικών συναλλαγών υπό συνθήκες ελλιπούς πληροφόρησης και υψηλού κόστους συναλλαγών, το “πολιτισμικό φίλτρο παρέχει συνέχεια ώστε η ανεπίσημη λύση στα προβλήματα συναλλαγών του παρελθόντος να μεταφέρεται στο παρόν και να καθιστά αυτούς τους ανεπίσημους περιορισμούς σημαντικές πηγές συνέχειας στη μακροχρόνια κοινωνική αλλαγή” (North, Institutions, 1991). Οι επίσημοι θεσμοί μπορεί να αλλάξουν λόγω μεταβολών στις εθνικές πολιτικές και οικονομικές πολιτικές, αλλά οι ανεπίσημοι πολιτισμικοί περιορισμοί που βασίζονται στον πολιτισμό είναι λιγότερο επιρρεπείς σε σκόπιμες αλλαγές. Οι επίσημοι θεσμοί συνήθως είναι ενσωματωμένοι στα πολιτισμικά περιβάλλοντα διότι οι πολιτικοί, οικονομικοί και συμβατικοί κανόνες συνδέονται με τις αντιλήψεις των ανθρώπων για το πώς πρέπει να γίνονται τα πράγματα. Ο πολιτισμός είναι το “λογισμικό του μυαλού” και οι επίσημοι θεσμοί είναι οι ίδιοι “προϊόντα των κυρίαρχων πολιτισμικών συστημάτων αξιών” (Hofstede, 2001). Ως αποτέλεσμα, οι ίδιοι επίσημοι θεσμοί που υπάρχουν σε κοινωνίες με διαφορετικές πολιτισμικές αξίες μπορούν να παράγουν διαφορετικά οικονομικά αποτελέσματα. (North, 1990)

Οι επίσημοι θεσμοί ενός έθνους επηρεάζουν το επίπεδο της δραστηριότητας του VC· όσο πιο ανεπτυγμένοι είναι αυτοί οι θεσμοί, τόσο πιθανότερο είναι να μειώσουν τα προβλήματα συναλλαγών και να ενθαρρύνουν τη χρηματοδότηση μέσω του επιχειρηματικού κεφαλαίου. Οι μεταβλητές που είναι πολύ πιθανό να μετριάσουν την σχέση αυτή , δηλαδή των επίσημων θεσμών και της δραστηριότητας του

επιχειρηματικού κεφαλαίο, είναι *η αποφυγή της αβεβαιότητας*⁷ και *ο συλλογισμός*⁸. (Li & Zahra, 2012). Αποτελούν πολιτιστικές αξίες, οι οποίες συν-διαμορφώνονται και συν-εξελίσσονται με τους επίσημους θεσμούς και καθ' επέκταση σχετίζονται και με την ανάπτυξη του επιχειρηματικού κεφαλαίου σε μια χώρα. Οι προαναφερθείσες πολιτικές αξίες είναι άμεσα συνδεδεμένες με τα δύο βασικά χαρακτηριστικά των επενδύσεων - την αβεβαιότητα και την ασυμμετρία πληροφόρησης. Οι ίδιοι συγγραφείς προτείνουν ότι οι καλά ανεπτυγμένοι επίσημοι θεσμοί μπορούν να μειώσουν τα κόστη συναλλαγών και να δώσουν στους επιχειρηματικούς κεφαλαιούχους τα κατάλληλα κίνητρα για τη χρηματοδότηση νεοσύστατων επιχειρήσεων. Αυτή η πρόταση, ωστόσο, υποθέτει ότι η δραστηριότητα του επιχειρηματικού κεφαλαίου σε διαφορετικές κοινωνίες θα αντιδρούσε λίγο-πολύ με τον ίδιο τρόπο στη δομή κινήτρων που παρέχουν οι επίσημοι θεσμοί (Wright, Hoskisson, & Peng, 2005). Όμως, οι επίσημοι θεσμοί είναι ενσωματωμένοι σε διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα και οι κοινωνίες έχουν τις δικές τους μοναδικές πολιτιστικές αξίες που είναι σχετικά σταθερές με την πάροδο του χρόνου. (Hofstede, 2001)

Η χρήση άτυπων σχέσεων για την αντιμετώπιση προβλημάτων συναλλαγών μπορεί να μην βοηθήσει στην ανάπτυξη επίσημων θεσμών. Δεδομένων των στενών σχέσεων εντός της ομάδας και του συλλογικού κανόνα της αρμονίας, η χρήση επίσημων συμβολαίων στις συλλογικές κοινωνίες μπορεί να σηματοδοτεί έλλειψη εμπιστοσύνης και ακόμη και σύγκρουση μεταξύ των εταίρων (Steensma, Barden, Dhanaraj, & Lyles, 2008). Δεύτερον, οι συναλλαγές βασισμένες σε σχέσεις στις συλλογικές κοινωνίες μπορούν να περιορίσουν τον αριθμό των συναλλαγών που μπορεί να διατηρήσει μια εταιρεία οικονομικά (Peng, 2003) Συγκεκριμένα, όταν οι επενδυτές επιχειρηματικού κεφαλαίου επικεντρώνονται σε σχέσεις εντός της ομάδας, όπως είναι τυπικό στις συλλογικές κοινωνίες, οι συναλλαγές βασισμένες σε σχέσεις μπορούν να περιορίσουν τις επενδυτικές ευκαιρίες των επενδυτών επιχειρηματικού

⁷ Η αποφυγή της αβεβαιότητας υποδηλώνει χαμηλή ανοχή για δραστηριότητες υψηλού κινδύνου όπως οι επενδύσεις VC και αυξάνει το κόστος ευκαιρίας του ρίσκου.

⁸ Ο συλλογισμός υποδηλώνει την τάση να στηρίζεται κάποιος σε άτυπες σχέσεις σε κάποιες ομάδες για την μείωση των διάφορων προβλημάτων που προκύπτουν από τις συναλλαγές. Ο συλλογισμός μπορεί να περιορίσει την ανάπτυξη επίσημων θεσμών, να περιορίσει τις ροές συμφωνιών των επενδυτών επιχειρηματικού κεφαλαίου σε αυτούς που συνδέονται με το υπάρχον δίκτυό τους και να αποκλείσει πιθανούς επενδυτές από το να ενταχθούν στο δίκτυο και να επενδύσουν. Η μελέτη δείχνει ότι η συλλογικότητα συσχετίζεται αρνητικά με το επίπεδο δραστηριότητας του επιχειρηματικού κεφαλαίου και μειώνει τη θετική επίδραση των επίσημων θεσμών.

κεφαλαίου σε αυτές που συνδέονται με τα υπάρχοντα δίκτυά τους (Zacharakis & Shepherd, 2007) Τρίτον, πιθανοί επενδυτές επιχειρηματικού κεφαλαίου που έχουν το κίνητρο να επενδύσουν (όπως παρέχεται από το επίσημο θεσμικό πλαίσιο) αλλά δεν ανήκουν στην ομάδα μπορεί να αποκλειστούν.

Ο συλλογικός προσανατολισμός μπορεί να περιορίσει το πλήρες δυναμικό των επίσημων θεσμών στην ενίσχυση της δραστηριότητας επιχειρηματικού κεφαλαίου σε εθνικό επίπεδο. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της συλλογικότητας, τόσο πιο αδύναμη είναι η θετική σχέση μεταξύ του επιπέδου της ανάπτυξης των επίσημων θεσμών και του επιπέδου της δραστηριότητας επιχειρηματικού κεφαλαίου. Η εξάρτηση από άτυπες σχέσεις μειώνει την έκθεση των επενδυτών επιχειρηματικού κεφαλαίου σε ευκαιριακή ή αναξιόπιστη συμπεριφορά ειδικά στις συλλογικές κουλτούρες. (Zacharakis & Shepherd, 2007) Με αυτή την έννοια, οι άτυποι πολιτιστικοί περιορισμοί λειτουργούν ως άτυπες λύσεις σε προβλήματα ανταλλαγής (North, 1991), και η χρήση άτυπων σχέσεων μπορεί να αντισταθμίσει την απουσία ισχυρών επίσημων θεσμών. Είναι λοιπόν αντιληπτό ότι οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τις πολιτισμικές αξίες και τα πρότυπα κατά την διαμόρφωση των επίσημων πολιτικών, προκειμένου να προωθηθεί η δραστηριότητα του επιχειρηματικού κεφαλαίου. (Chang & Hong, 2000)

5.4 Νέα νομισματικά και δημοσιονομικά μέσα μετά την κρίση του 2008

Τον Ιούλιο του 2020, οι Ευρωπαίοι ηγέτες αποφάσισαν ύστερα από πολλές διαμάχες την κατάρτιση το σχεδίου ανάκαμψης ύψους 807 δισ. ευρώ. Το σχέδιο Next Generation EU (NGEU) όπως ονομαζόταν χρηματοδοτήθηκε από την έκδοση κοινών ομολόγων. Το ήμισυ των εσόδων από αυτές τις εκδόσεις ομολόγων επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί στις χώρες που επλήγησαν περισσότερο από την πανδημία. Αυτό ήταν **ένα πρώτο βήμα προς μια δημοσιονομική ένωση στην οποία μια κεντρική αρχή αποκτά την εξουσία να εκδίδει χρέος που εγγυώνται από κοινού όλα τα κράτη μέλη.** Ήταν η πρώτη έκδοση ευρωομολόγων. Ωστόσο τα ευρωομόλογα θεωρήθηκαν πολιτικά αδύναμα. Η πίεση όμως μιας κοινής κρίσης ξεπέρασε τις διαφορές. Αυτό το πρόγραμμα κοινών δαπανών που χρηματοδοτήθηκε από την έκδοση ευρωομολόγων συνέβαλε στη δημιουργία περαιτέρω εμπιστοσύνης στο μέλλον της Ευρωζώνης.

Αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τον οποίους η πανδημία δεν οδήγησε σε κρίση δημόσιου χρέους.

Τα νέα μέσα νομισματικά και δημοσιονομικά που χρησιμοποιήσαν οι φορείς χάραξης πολιτικής της Ευρωζώνης ήταν αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης 2008⁹, όταν και τέθηκαν τα θεμέλια για την αντιμετώπιση της ευθραυστότητας της Ευρωζώνης. Στα πλαίσια της εξέλιξης των θεσμών η ΕΚΤ είναι πιο ώριμη και πιο ανθεκτική ώστε να επιβιώσει σε ενδεχόμενες μελλοντικές κρίσεις. Κάτι που αποδείχθηκε κατά την διάρκεια της πανδημικής κρίσης. Η ευθραυστότητα είναι βασικό χαρακτηριστικό της νομισματικής ένωσης του ευρώ € και η απόφαση να παρουσιάζεται η ΕΚΤ ως ο δανειστής έκτακτης ανάγκης στις αγορές κρατικών ομολόγων θεωρήθηκε θεμελιώδης εξέλιξη για την αξιοπιστία της Ευρωζώνης προς τα κράτη –μέλη.

Ο Van't Klooster στο άρθρο του *The politics of the ECB's market-based approach to government debt* ανέλυσε την πολιτική δυναμική που διέπει την αντιμετώπιση του δημόσιου χρέους από την ΕΚΤ από τη δημιουργία της μέχρι σήμερα και τεκμηρίωσε τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πράξεων της κεντρικής τράπεζας και των αγορών κρατικού χρέους για να δείξει ότι οι επιχειρησιακές λεπτομέρειες της νομισματικής πολιτικής έχουν εκτεταμένες επιπτώσεις στις κυβερνήσεις. Ο ασαφής συνταγματικός ρόλος της ΕΚΤ την οδηγεί να υποβαθμίζει και να συσκοτίζει την αρμοδιότητά της σε σχέση με το κρατικό χρέος - παρουσιάζοντας τον εαυτό της δεσμευμένο από μια νομική εντολή, βασιζόμενο σε αμετάβλητες εσωτερικές διαδικασίες και αναθέτοντας την αξιολόγηση του κινδύνου στους οργανισμούς αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας. (Klooster, 2023)

⁹ Η ιστορική χρηματοπιστωτική αναστάτωση, η οποία εκδηλώνεται τον Αύγουστο του 2007, όταν τα ασφάλιστρα κινδύνου εκτοξεύθηκαν και οι συναλλαγές μειώθηκαν ραγδαία. Η αβεβαιότητα μεταξύ των τραπεζών και των αντισυμβαλλόμενων μερών ήταν προφανής. Στις 15 Σεπτεμβρίου του 2008 συμβαίνει η κατάρρευση των Lehman Brothers, η τότε μεγαλύτερη επενδυτική τράπεζα των ΗΠΑ και η συνειδητοποίηση της μεγάλης αδυναμίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η βασική αιτία που οδήγησε στην κρίση ήταν το φρόνημα των ορθολογικών προσδοκιών και της αποτελεσματικής αγοράς. Λαμβάνοντας υπόψη και τα χαμηλά επιτόκια εκείνης της εποχής οδήγησε σε ακραίες συμπεριφορές. Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα «παρασύρθηκαν» σε επενδύσεις με υψηλό ρίσκο και δεν υπολόγισαν ορθά τον κίνδυνο. Η ραγδαία έντονη αποστροφή από τον κίνδυνο καθώς και οι εμφανείς αδυναμίες του μηχανισμού στην πραγματική οικονομία οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η αξιολόγηση της νομισματικής πολιτικής και η άσκηση αυτής σε ένα περιβάλλον υψηλής αβεβαιότητας διαρκώς μεταβαλλόμενο είναι μια πραγματικά πολύ σύνθετη και δύσκολη υπόθεση και βοήθησε στην συνειδητοποίηση ότι μία νομισματική πολιτική η οποία θα απέτρεπε αυτή την διάχυση και θα στόχευε στην διατήρηση κυρίως της σταθερότητας των τιμών, μεσοπρόθεσμα, ήταν απαραίτητη

Οι επίσημοι θεσμοί είναι ένα σύνολο πολιτικών, οικονομικών και συμβατικών κανόνων που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων και διαμορφώνουν τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις. Ο πολιτισμός είναι το σύνολο των αξιών, στάσεων, πεποιθήσεων και υποκείμενων παραδοχών που επικρατούν μεταξύ των ατόμων σε μια κοινωνία. Τόσο οι επίσημοι όσο και οι ανεπίσημοι θεσμοί είναι σημαντικοί παράγοντες της δραστηριότητας του επιχειρηματικού κεφαλαίου, και οι ίδιοι επίσημοι θεσμοί μπορούν να αποφέρουν διαφορετικά οικονομικά αποτελέσματα σε διαφορετικές κοινωνίες (North, 1990).

5.5 Κλιματική αλλαγή και περιβαλλοντικοί περιορισμοί: Οι προκλήσεις για την οικονομία και την κοινωνία. Ο ρόλος των κεντρικών τραπεζών στη Διαχείριση Περιβαλλοντικών Ζητημάτων.

Η κλιματική αλλαγή και οι περιβαλλοντικοί περιορισμοί είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν η οικονομία και η κοινωνία. Τα τελευταία χρόνια, έχουμε παρατηρήσει αυξανόμενο ενδιαφέρον για το ρόλο των κεντρικών τραπεζών στην αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων και στην υποστήριξη της ανάπτυξης της πράσινης χρηματοδότησης. Η επίδραση του λόγου των κεντρικών τραπεζών για την κλιματική αλλαγή στη χρηματοπιστωτική σταθερότητα σε ευρωπαϊκό τραπεζικό επίπεδο υφίσταται και λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο τους στη χρηματοπιστωτική σταθερότητα εντοπίσαμε ομιλίες διοικητών ευρωπαϊκών κεντρικών τραπεζών που σχετίζονται με τη συμμετοχή τους στην πολιτική για την κλιματική αλλαγή. Παρόλο που οι κεντρικές τράπεζες δεν μπορούν να δημιουργήσουν πολιτική για το κλίμα και δεν είναι το κρίσιμο στοιχείο σε αυτόν τον τομέα, μαζί με άλλους οικονομικούς, χρηματοπιστωτικούς και κυβερνητικούς φορείς, μπορούν να παίξουν καίριο ρόλο. (Lupu & Criste, 2023) Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση 2008-2009 επέκτεινε την εντολή των κεντρικών τραπεζών, οι οποίες πλέον μπορούσαν και χρησιμοποιούσαν περισσότερα εργαλεία, όπως η ποσοτική χαλάρωση, για να επιτύχουν νομισματικούς και δημοσιονομικούς στόχους για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. (Lupu & Criste, 2023)

Οι κεντρικές τράπεζες είναι εμφανές ότι απέκτησαν περισσότερες αρμοδιότητες και αυξημένο ρόλο και οι αναφορές στη επιστημονική βιβλιογραφία όσον αφορά αυτές τις νέες εντολές και τους στόχους που αναλαμβάνουν,

συμπεριλαμβάνοντας και την εμπλοκή τους στα περιβαλλοντικά ζητήματα, δεδομένου ότι η χρηματοπιστωτική σταθερότητα αποτελεί βασική παράμετρο όλων των εξελίξεων και επομένως πρέπει να αναγνωρίζουν τους φυσικούς και μεταβατικούς κινδύνους που συνδέονται με την κλιματική αλλαγή, ακόμη και αν οι περιβαλλοντικοί στόχοι δεν αναφέρονται ρητά στις εντολές τους.

Η κλιματική αλλαγή είναι ζωτικής σημασίας για τις κεντρικές τράπεζες επειδή επηρεάζει τον ατομικό και συστημικό χρηματοοικονομικό κίνδυνο και τη νομισματική πολιτική (πληθωρισμός, ΑΕΠ κ.ο.κ.). Ακόμα, μαζί με άλλες οικονομικές, χρηματοοικονομικές και κυβερνητικές υπηρεσίες, μπορούν να παίξουν έναν σημαντικό ρόλο, συμβάλλοντας σε μια πολύπλοκη κοινή δραστηριότητα. Παρόλο που οι κεντρικές τράπεζες δεν μπορούν να δημιουργήσουν στοχευμένη πολιτική για το κλίμα και δεν είναι το κρίσιμο στοιχείο σε αυτόν τον τομέα, οι προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής μπορεί να επηρεάσουν την ικανότητά τους να επιτύχουν τους κύριους στόχους τους. (Lupu & Criste, 2023)

5.6 Η σημασία της Νομισματικής Πολιτικής στη σύγχρονη οικονομία και στις σύγχρονες εξελίξεις.

Οι παράμετροι της νομισματικής πολιτικής είναι σήμερα πιο σημαντικές από ποτέ, καθώς ο πληθωρισμός, η ρευστότητα, η ανεργία και η κλιματική αλλαγή αποτελούν προβλήματα με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες τόσο οι αναπτυσσόμενες χώρες όσο και οι οικονομικά ανεπτυγμένες. Πολλοί οικονομολόγοι έχουν ασχοληθεί εδώ και καιρό με ζητήματα νομισματικής πολιτικής. Τα τελευταία χρόνια η στάση απέναντι στον πληθωρισμό και την πληθωριστική ανάπτυξη έχει μεταβληθεί σημαντικά. Επιπρόσθετα, οι συνέπειες της πανδημικής κρίσης δεν έλυσαν το πρόβλημα του χαμηλού πληθωρισμού στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες και μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία τον Μάρτιο του 2022 οι δυτικές χώρες συνειδητοποίησαν ότι η πληθωριστική ανάπτυξη, δηλαδή ο χαμηλός πληθωρισμός, δεν ήταν πλέον πρόβλημα στην οικονομία και άλλαξαν ριζικά τις οικονομικές τους πολιτικές για να καταπολεμήσουν τον υψηλό πληθωρισμό.

Η επίδραση της νομισματικής πολιτικής στη χρηματοπιστωτική σταθερότητα έχει μικτές συνέπειες. Από τη μια πλευρά, η νομισματική πολιτική μπορεί να επηρεάσει την πιθανότητα μιας κρίσης βραχυπρόθεσμα επηρεάζοντας τη συνολική

ζήτηση, καθώς και μεσοπρόθεσμα μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά, μια κεντρική τράπεζα μπορεί να μειώσει την ευπάθεια των χρηματοοικονομικών και να ενισχύσει την ευημερία, αποκλίνοντας από τον αυστηρό στόχο του πληθωρισμού και αντιμετωπίζοντας τακτικά τις διακυμάνσεις της παραγωγής. Τέλος, οι παρατεταμένες περιόδους χαλαρής νομισματικής πολιτικής μπορεί να οδηγήσουν σε χρηματοπιστωτικές κρίσεις αν η κεντρική τράπεζα αλλάξει ξαφνικά πορεία.

Η νομισματική πολιτική αφορά τις δράσεις που πραγματοποιούν οι κεντρικές τράπεζες για τη ρύθμιση της προσφοράς χρήματος και της πρόσβασης σε πιστώσεις εντός μιας οικονομίας. Στην παρούσα στιγμή, οι περισσότερες οικονομίες εξαρτώνται από τα εργαλεία της νομισματικής πολιτικής για να ενθαρρύνουν την οικονομική επέκταση και να διατηρήσουν την ορμή της. Μία από τις βασικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής είναι η διαχείριση των επιτοκίων. Οι κεντρικές τράπεζες μπορούν να ρυθμίσουν την προσφορά χρήματος περιορίζοντας τη διαθεσιμότητά του όταν τα επιτόκια αυξάνονται, με αποτέλεσμα να γίνεται πιο δαπανηρή η απόκτηση κεφαλαίων και να μειώνεται η ζήτηση για χρήμα.

Η χρηματοπιστωτική σταθερότητα είναι προτεραιότητα για τις κεντρικές τράπεζες, δεδομένου του κρίσιμου ρόλου των χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων στην παροχή βασικών υπηρεσιών πίστωσης, διαχείρισης κινδύνου και ρευστότητας προς τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις. Αυτά τα ιδρύματα είναι δομημένα για να αναλαμβάνουν κινδύνους σε αντίθεση με τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, αυτή η ανάληψη κινδύνου και η μόχλευση αυξάνουν την πιθανότητα συστημικών προβλημάτων που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την ορθή λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος, να βλάψουν την πραγματική οικονομική δραστηριότητα και να επιβάλουν σημαντικά οικονομικά έξοδα.

Η εφαρμογή της υποστηρικτικής νομισματικής πολιτικής περιλαμβάνει την επέκταση της ικανότητας της κεντρικής τράπεζας να αναχρηματοδοτεί τις εμπορικές τράπεζες. Αυτό αποσκοπεί στην προώθηση της αύξησης του όγκου των τραπεζικών πιστωτικών πράξεων, στη διέγερση της επιχειρηματικής δραστηριότητας και στην ενθάρρυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Η πολιτική επιτοκίων στοχεύει κυρίως στην αλλαγή της ζήτησης για χρήμα επηρεάζοντας την αγοραία τιμή, η οποία λειτουργεί ως

η τιμή του χρήματος. Η αύξηση του επιτοκίου έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης για τίτλους και τη μείωση της αξίας τους, λόγω της αυξημένης αποδοτικότητας των καταθετικών πράξεων. Στην περίπτωση μείωσης του επιτοκίου, η ελκυστικότητα των καταθέσεων στις τράπεζες μειώνεται, οδηγώντας στην ανακατεύθυνση των ελεύθερων πόρων στην αγορά αξιών και στην αύξηση της αξίας των τίτλων. (Lupu & Criste, 2023)

Συμπεράσματα

Στην διπλωματική μελέτη επιδιώξαμε να αναπτύξουμε την ετερόδοξη θεωρία της θεσμικής οικονομικής ανάλυσης όπως έχει διατυπωθεί από τους κυριότερους οικονομολόγους της σχολής αυτής. Θέσαμε την θεωρητική βάση του ρόλου του εθνικού και τυπικού δικαίου στην διαμόρφωση και την ανατροφοδότηση των οργανισμών και των θεσμών. Η Διπλωματική Εργασία αφιερώνει επίσης ιδιαίτερη προσοχή εν συνόλω στην σχέση θεσμών και αποανάπτυξης, προσεγγίζοντας την κοινωνική ευημερία και στα κοινωνικά αγαθά της δικαιοσύνης, της ισότητας, της δημοκρατίας.

Η αναφορά στην Νομισματική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και ο φύσει εύθραυστος θεσμός της Ευρωζώνης αναλύονται διότι είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα συνεξέλιξης θεσμών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, στα πλαίσια μιας κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας και δυναμικού και πολυμορφικού πολιτισμού. Αυτοί οι ίδιοι οι θεσμοί, στην μια ή άλλη μορφή, παράγουν τόσο κινδύνους όσο και ευκαιρίες, και είναι ικανοί να ασκήσουν και να επηρεάσουν τις πορείες της οικονομικής ανάπτυξης (=μεγέθυνση και κοινωνική συνοχή, συμμετοχή των πολιτών στην λήψη αποφάσεων, ελεύθερη δημοσιογραφία κλπ) και της βιωσιμότητας μιας κοινωνίας. Τα αποτελέσματα αυτής της εξέλιξης διαφέρουν από χώρα σε χώρα και, προφανώς, περιέχουν το δυναμικό να επηρεάσουν τις τάσεις και τον ρυθμό της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης.

Η πιο σημαντική από τις αναφερόμενες δυνάμεις της σύγχρονης θεσμικής ανάλυσης είναι ο *πολιτισμός*. Η επιρροή του πολιτισμού στη ροή της ιστορικής διαδικασίας, στην οικονομική ανάπτυξη και στις σχετικές πορείες στη διαμόρφωση και την εξέλιξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος σχετίζεται με την ανάγκη διπλωματικής εργασίας του αντίστοιχου φαινομένου, του ρόλου του στη διαδικασία αυτή και της διαμόρφωσης εθνικών θεσμών. Η εξέταση της ποιότητας των θεσμών που παράγουν αντίστοιχους κινδύνους θα πρέπει να προηγείται από την ανασκόπηση των θεμελιωδών αρχών των θεσμικών αλλαγών που έχουν συντελεστεί καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής διαδικασίας και της οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι, η μελέτη περιορίζεται στην ανάλυση του ρόλου των θεσμικών συνθηκών στην οικονομική και

χρηματοπιστωτική ανάπτυξη, αντί της ανάλυσης των συγκεκριμένων απειλών για αυτές και της ποσοτικής τους εκτίμησης.

Ένα σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και η ιστορική διαδικασία είναι στενά αλληλοσυνδεδεμένα. Μέσα σε αυτή την αλληλεπίδραση βρίσκεται η οικονομική ανάπτυξη με όλα τα χαρακτηριστικά και τα κλαδιά της, συμπεριλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με τη διαμόρφωση και τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Στο ιστορικό πλαίσιο, προσπάθειες να μελετηθούν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και η επίδρασή τους στη μακροοικονομική δυναμική έγιναν επίσης σε εγχώριες αναλύσεις. Η αποανάπτυξη, εστιάζει στη βιωσιμότητα και την κοινωνική ευημερία, απαιτεί την προσαρμογή των θεσμών ώστε να ρυθμίσουν την ανάπτυξη της Τεχνητής Νοημοσύνης με κοινωνικά υπεύθυνο τρόπο. Οι θεσμοί αυτοί πρέπει να προωθήσουν την δια βίου εκπαίδευση εργαζομένων, να ενισχύσουν την ισότιμη πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες και να περιορίσουν τη συγκέντρωση ισχύος στις τεχνολογικές ελίτ. Η Τεχνητή Νοημοσύνη είναι ανάγκη, αντί να γίνει εργαλείο επιτάχυνσης της καταναλωτικής υπερπαραγωγής, να συμβάλει μέσω της βελτίωσης της παραγωγικότητας στην επίτευξη στόχων όπως η μείωση των ωρών εργασίας με τις ίδιες αμοιβές, η προστασία του περιβάλλοντος και τελικά η βελτίωση της κοινωνικής συνοχής.

Τέλος, η στροφή στη νομισματική πολιτική είναι ένα από τα βασικά θέματα της ανάλυσής μας, καθώς διαπιστώθηκε ότι στο σύντομο χρονικό διάστημα που εφαρμόστηκε η αλλαγή, κατάφερε πολύ σημαντικές οικονομικές συνέπειες. Αυτή εκφράστηκε στην αλλαγή εργαλείων που χρησιμοποίησε η ΕΚΤ, ενώ οι αιτίες προέκυψαν από την ανάγκη αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης του Covid-19, που προκάλεσε μεγάλη ύφεση και εκτόξευση των χρεών παγκοσμίως. Στη σύγχρονη έρευνα, η απάντηση της κρατικής πολιτικής στην κρίση θεωρείται κυρίως ως ένας ορισμένος τύπος πολιτικής για την ενίσχυση της οικονομικής ανθεκτικότητας. Σε κάθε περίπτωση ο ρόλος του χρήματος στην οικονομία, ενεργητικός ή παθητικός, από την ετερόδοξη ή κυρίαρχη οικονομική σχολή αντιστοίχως προσδιορίζει και την φύση των πολιτικών αντίδρασης των κεντρικών τραπεζών ή και της οικονομικής πολιτικής γενικότερα.

Αναφορές

Acemoglu, D., & Robinson, J. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press .

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Random House.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review* , 1369–1401.

Acemoglu, D., Robinson, J. A., Naidu, S., & Restrepo, P. (2019). Democracy Does Cause Growth. *Journal of Political Economy* , 47-100.

Alesina, A., & Giuliano, P. (2018). Culture and Institutions. *Journal of Economic Literature* , 898–944.

Barney, J. B., & Harrison, J. S. (2018). Stakeholder Theory at the Crossroads. *Business & Society* , 203 - 212.

Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. University of Iowa Press.

Bridoux, F., & Stoelhorst, J. (2022). Stakeholder theory, strategy, and organization: Past, present, and future. *Strategic Organization* , 797 - 809.

Casson, M., & Giusta, M. D. (2006). *The Economics of Trust*. Handbook of Trust Research.

Casson, M. C., Guista, M. D., & Kambhampati, U. S. (2010). Formal and Informal Institutions and Development. *World Development* , 137-141.

Chang, S.-J., & Hong, J. (2000). Economic Performance of Group-Affiliated Companies in Korea: Intra-Group Resource Sharing and Internal Business Transactions. *Academy of Management Journal* , 429-448.

Chavance, B. (2008). *Institutional Economics*.

Davis, L., & Williamson, C. (2016). Culture and the Regulation of Entry. *Journal of Comparative Economics* .

Dugger, W. M. (1988). Radical Institutionalism: Basic Concepts. *Review of Radical Political Economics* , 1-20.

Elden, M., & Olsen, S. H. (2019). The Design of Environmental Priorities in the SDGs. *Global Policy* , 70-82.

Fournier, V. (2008). Escaping from the economy: the politics of degrowth. *International Journal of Sociology and Social Policy* , 528-545.

- Freeman, E., & Harrison, J. S. (2007). *Managing for Stakeholders: Survival, Reputation and Success*. Yale University Press.
- Gabor, D., & Vestergaard, J. (2018). Chasing unicorns: The European single safe asset project. *Competition & Change* , 139-164.
- Galbraith, J. K. (1967). *The New Industrial State*. Boston: Houghton Mifflin.
- Georgescu-Roegen, N. (2010). *From Bioeconomics to Degrowth*. (M. Bonauti, Επμ.) London: Routledge.
- Glaeser, E. L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2004). Do Institutions Cause Growth? *Journal of Economic Growth* , 271-303.
- Gorodnichenk, Y., & Roland, G. (2021). Culture, Institutions and Democratization. *Public Choice* , 165-195.
- Grauwe, P. D. (2011). Governance of a Fragile Eurozone. *CEPS* .
- Grief, A., & Laitin, D. D. (2004). A Theory of Endogenous Institutional Change. *Cambridge University Press* , 633 - 652.
- Hamilton, W. H. (1919). The Institutional Approach to Economic Theory. 309-318.
- Hickel, J. (2021). The anti-colonial politics of degrowth. *Elsevier Ltd* , 102404.
- Hickel, J., & Kallis, G. (2019). Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25 , 1-18.
- Hodgson, G. M. (1998). The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature* , 166-192.
- Hodgson, G. M. (2006). What Are Institutions? *Journal of Economic Issues* , 1-25.
- Hofstede, G. H. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
- Jo, T.-H., & Todorova, Z. (2017). Social Provisioning Process: A Heterodox View of the Economy. Στο *The Routledge Handbook of Heterodox Economics* (σσ. 29-40). Routledge.
- Johnson, N. D. (2019). *Persecution and Toleration: The Long Road to Religious Freedom*. Cambridge Core - Political Economy .
- Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics* .
- Kerschner, C. (2010). Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner Production* , 445-551.
- Keyßer, L. T., & Lenzen, M. (2021). 1.5 °C degrowth scenarios suggest the need for new mitigation pathways. *Nat Commun* 12 , 2676.

- Klooster, V. J. (2023). The Politics of the ECB's market-based approach to government debt. *Socio-Economic Review* , 1103-1123.
- Kreinin, H., & Aigner, E. (2022). From “Decent work and economic growth” to “Sustainable work and economic degrowth”: a new framework for SDG 8. *Empirica* , 1-31.
- Li, Y., & Zahra, S. A. (2012). Formal institutions, culture, and venture capital activity: A cross-country analysis. *Journal of Business Venturing* , 95-111.
- Lupu, I., & Criste, A. (2023). Climate Change in the Discourse of Central Banks. Influence on Financial Stability at the European Level. *Studies in Business and Economics* .
- MacRae, D. G. (2024, Oct 19). *Britannica Money*. Ανάκτηση από <https://www.britannica.com/money/Thomas-Malthus>
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard.
- Mamoon, D., & Murshed, S. M. (2007). Want Economic Growth with Good Quality Institutions? Spend on Education. *Education Economics* .
- Maneschi, A., & Zamagni, S. (1997). Nicholas Georgescu-Roegen, 1906–1994. *The Economic Journal* , 695–707.
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the Resource Curse. *The Economic Journal* , 1-20.
- Mickiewicz, T., & Douarin, E. (2017). *Economics of Institutional Change*. Central and Eastern Europe Revisited.
- Nordvik, F. M., & Joslin, K. (2021). Does religion curtail women during booms? Evidence from resource discoveries. *Journal of Economic Behavior and Organization* .
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives* , 97–112.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Olk, C., Schneider, C., & Hickel, J. (2023). How to pay for saving the world: Modern Monetary Theory for a degrowth transition. *Ecological Economics* 2014 , 107968.
- Ostrom, E. (2005). Understanding Institutional Diversity. *Princeton University Press* , 3-31.
- Palma, N., & Reis, J. (2018). Can Autocracy Promote Literacy? Evidence from a Cultural Alignment Success Story. *Journal of Economic Behavior and Organization* .
- Papanikos, G. (2016). *Ποιότητα Θεσμών και Τοπική Οικονομική Ανάπτυξη*.
- Peng, M. W. (2003). Institutional Transitions and Strategic Choices. *The Academy of Management Review* , 275-296.

- Pierce, F. S. (2024, 07 30). *Encyclopedia Britannica*. Ανάκτηση 11 24, 2024, από Thorstein Veblen: <https://www.britannica.com/money/Thorstein-Veblen>
- Research and Degrowth. (2010). *Degrowth Declaration of the Paris 2008 conference*.
- Rodrik, D. (2008). *The Real Exchange Rate and Economic Growth*. Brookings Papers on Economic Activity.
- Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *Journal of Economic Perspectives* , 173–194.
- Spash, C. L. (2020). A tale of three paradigms: Realising the revolutionary potential of ecological. *Ecological Economics* 169 , 1-14.
- Steensma, K., Barden, J. Q., Dhanaraj, C., & Lyles, M. A. (2008). The evolution and internalization of international joint ventures in an emerging economy. *Journal of International Business Studies* , 491-507.
- Touré, N. (2021). Culture, institutions and the industrialization process. *Journal of Economic Behavior & Organization* .
- Tsagkari, M., Roca, J., & Kallis, G. (2021). “From local island energy to degrowth? Exploring democracy, self-sufficiency, and renewable energy production in Greece and Spain”. *Energy Research & Social Science* .
- Valentinov, V. (2022). Stakeholder theory: A process-ontological perspective. *The Authors. Business Ethics, the Environment & Responsibility published by John Wiley & Sons Ltd.* , 762-776.
- Veblen, T. (1919). *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*. New York : B.W. Huebsch .
- Veblen, T. (1898). Why is Economics not an Evolutionary Science? *The Quarterly Journal of Economics* , 373-397.
- Wright, M., Hoskisson, R. E., & Peng, M. W. (2005). Strategy Research in Emerging Economies: Challenging the Conventional Wisdom. *Journal of Management Studies* 42 , 1-33.
- Zacharakis, A. L., & Shepherd, D. A. (2007). The Pre-investment Process: Venture Capitalists’ Decision Policies. *Handbook of Research on Venture Capital* , 177-192.
- Γιανναράς, Χ. (2006). *Το πραγματικό και το φαντασιώδες στην πολιτική οικονομία*. Αθήνα: ΔΟΜΟΣ.